

TÜRKİYE’DE İMALAT SANAYİNDE BÜYÜME, İSTİHDAM,
İHRACAT VE İTHALAT ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Erdal ŞAHBAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Özgür TONUS

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mart 2010

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ**TÜRKİYE’DE İMALAT SANAYİNDE BÜYÜME, İSTİHDAM, İHRACAT VE
İTHALAT ARASINDAKİ İLİŞKİLER****Erdal ŞAHBAZ****İktisat Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 2010****Danışman: Doç. Dr. Özgür TONUS**

Bu çalışmada birim kök, eşbütünleşme, nedensellik ve hata düzeltme modelleri kullanılarak Türkiye’de imalat sanayinde büyüme, istihdam ve dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. 2000’li yıllarda sanayide yaşanan yapısal değişimle birlikte üretimin ithalata bağımlılığı artmıştır. Bu dönemde ihrac ürünlerin emek-ölçek yoğun ürünlere doğru kaydığı, buna karşılık üretim, yatırım ve istihdamda beklenen artışların yaşanmadığı gözlenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular ithalat artışlarıyla sanayinin büyüdüğünü ve ihracatının arttığını doğrulamaktadır. Bu üretim ve ihracat artışı nedeniyle büyüyen imalat sanayinin beklenen istihdam artışını yaratamamıştır.

ABSTRACT**GROWTH, EMPLOYMENT, EXPORT AND IMPORT RELATIONS IN THE
TURKISH MANUFACTURING SECTOR****Erdal ŞAHBAZ****Department of Economics****Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, March 2010****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Özgür TONUS**

By benefiting from the unit root test, cointegration, causality and error correction methods, this study analyzes the growth, employment, export and import causal relations in the Turkish manufacturing sector. Structural change happened in early 2000's in industry made Turkish production has become more import dependent. As a result, Turkish export goods became more labor-intensive however, in production, investment and in employment expected improvements are not seen. Our results show that positive changes in imports cause growth in manufacturing production and improvements in exports. However, same improvements are not seen in employment.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Erdal Şahbaz'ın Türkiye'de İmalat Sanayinde Büyüme, İstihdam, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkiler başlıklı tezi/...../2010 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Adı Soyadı**İmza**

Üye (Tez Danışmanı) Doç. Dr. Özgür TONUS

:

Üye

:

Üye

:

Prof. Dr. Ramazan GEYLAN**Enstitü Müdürü**

ÖZGEÇMİŞ

Erdal ŞAHBAZ

İktisat Anabilim Dalı
Yüksek Lisans

Eğitim

Ls. 1994 Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) İktisat Bölümü
Lise 1987 Bandırma, Balıkesir Şehit Mehmet GÖNENÇ Lisesi
Ortaokul 1984 Mamak, Ankara NATO Yolu Açıklan Ortaokulu
İlkokul 1981 Gölbaşı, Ankara Karaoğlan Köyü İlkokulu

İş

2009 MAT-FKB Gelişim Eğitim Grubu Yönetim Kurulu Üyesi
2009 MAT-FKB TMS Dershanesi Kurucusu
2009 MAT-FKB Özel Gelişim Okulları Kurucusu
2009 Gelişim İlköğretim Dershanesi Kurucusu
2009 OPET Madeni Yağlar Eskişehir-Kütahya-Bilecik-Afyon Bölge Distribütörü
2008 Sürekli Eğitim Merkezi (SÜREMER) Kurucusu
2005 MY ENGLISH Dil Okulu Kurucusu
1995 İnci Anadolium Açıköğretim Dershanesi Kurucusu

Mesleki Birlik/Dernek/Kuruluş Üyelikleri

Türkiye Genç İşadamları Konfederasyonu (TÜGİK) Yönetim Kurulu Üyesi, Başkan Vekili
Eskişehir Genç İşadamları Derneği Kurucu Yönetim Kurulu Başkanı
Ticaret Odası Üyesi
Eskişehirspor Yönetim Kurulu Üyesi, Genel Sekreter
Türkiye Toplum Hizmetleri Vakfı (TOVAK) Eskişehir Şubesi Kurucu Yönetim Kurulu Üyesi

Alınan Burs ve Ödüller

Gençlik ve Spor Hizmet ve Faaliyetlerinde Üstün Başarı Ödülleri
Farklı Mesleki Kuruluşlardan Alınan Plaketler ve Ödüller

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı: Kayseri, 01.04.1970 **Cinsiyet:** Erkek **Yabancı dil:** İngilizce

İÇİNDEKİLER

ÖZ	<u>Sayfa</u> ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SANAYİ VE SANAYİLEŞME

1.	TANIM VE KAPSAM	4
2.	TÜRKİYE’DE İMALAT SANAYİ’NİN TARİHSEL GELİŞİMİ	7
2.1.	İthal İkameci Dönem	8
2.2.	İhracata Yönelik Sanayileşme Dönemi	13
3.	2000’Lİ YILLARDA İMALAT SANAYİ	15
3.1.	Gümrük Birliği’nin Etkileri	16
3.2.	Uluslararası Para Fonu ile İlişkilerin Yansımaları	20
4.	TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ORTAK SANAYİ POLİTİKASINA UYUMU	25

İKİNCİ BÖLÜM

İMALAT SANAYİNİN TEMEL GÖSTERGELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.	İMALAT SANAYİNİN YAPISI	29
2.	İMALAT SANAYİ ÜRETİMİ	32

3.	DIŞ TİCARETTEKİ YERİ	36
4.	İSTİHDAMA KATKISI	43
5.	İMALAT SANAYİNDE VERİMLİLİK VE ÜCRETLER	46
6.	YATIRIMLAR	48
7.	DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE 1998-2008 YILLARI ARASINDA BÜYÜME, İSTİHDAM, İHRACAT VE İTHALAT ARASINDAKİ İLİŞKİLER

1.	GİRİŞ	52
2.	AMPİRİK ANALİZ	52
2.1.	Veri	53
2.2.	Birim Kök Testi	54
2.3.	Eşbütünleşme Testi	62
2.4.	Granger Nedensellik Testi	65
2.5.	Vektör Hata Düzeltme Modeli Analizi	67
2.5.1.	Etki-Tepki Analizi	70
2.5.2.	Varyans Ayrıştırması	72
3.	BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	73
	SONUÇ	74
	KAYNAKÇA	77

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. 1968-1980 Dönemi İmalat Sanayi Katma Değeri ve GSMH İçindeki Payı.....	10
Tablo 2. Planlı Kalkınma Dönemlerinde Sanayinin ve GSMH'nın Büyüme Hızları.....	12
Tablo 3. 1980-2000 Arası GSMH'da Sektör Payları ve Gelişimi.....	13
Tablo 4. Gümrük Birliği Sonrası AB İle Dış Ticaret (Milyon Dolar).....	18
Tablo 5. Küçük ve Orta Boy İşletme Tanımı.....	29
Tablo 6. İmalat Sanayi Girişimlerinin Ölçeksel Dağılımı.....	30
Tablo 7. İmalat Sanayi'nin Bulunduğu Yere Göre Dağılımı.....	30
Tablo 8. İmalat Sanayi Faaliyet Kollarının İşyeri Sayısı ve Oranı.....	31
Tablo 9. Sektörler İtibarıyla Katma Değer Gelişmeleri (1998 Fiyatlarıyla, Yüzde).....	33
Tablo 10. İmalat Sanayi ile İlgili Temel Göstergeler (Yüzde).....	34
Tablo 11. Toplam İhracat İçinde İmalat Sanayi Ürünlerinin Payı.....	37
Tablo 12. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat ve Dağılımı.....	39
Tablo 13. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat ve Dağılımı.....	40
Tablo 14. İmalat Sanayi Üretim ve İhracatının Yapısı (2002-2008).....	41
Tablo 15. Sanayi Sektörünün İstihdama Katkısı (Bin Kişi).....	44
Tablo 16. Başlıca Yatırım Harcamaları Göstergeleri.....	49
Tablo 17. İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımlarının Dağılımı.....	50
Tablo 18. Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (Milyon Dolar).....	51
Tablo 19. Değişkenlere Ait Temel İstatistikî Göstergeler.....	53
Tablo 20. Birim Kök Test Sonuçları.....	55
Tablo 21. Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	62
Tablo 22. Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	66
Tablo 23. Vektör Hata Düzeltme Modeli Analizi Sonuçları.....	67

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. 1923-1980 Döneminde İmalat Sanayinin Reel GSYİH İçindeki Payı (%).....	9
Şekil 2. 1980 Sonrası Dönemde İmalat Sanayinin Reel GSYİH İçindeki Payı (%).....	15
Şekil 3. Ödemeler Dengesi Finansmanı ile Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	22
Şekil 4. Dış Ticaret Dengesi ve Cari Açığındaki Gelişmeler (1990-2009).....	23
Şekil 5. Cari Açık ve Reel Kurlardaki Gelişmeler (1990-2009).....	24
Şekil 6. GSYİH ve İmalat Sanayi Büyüme Hızları.....	33
Şekil 7. İmalat Sanayi Üretim Endeksi (1997=100).....	35
Şekil 8. İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı-Üretim Değeri Ağırlıklı.....	36
Şekil 9. İmalat Sanayi ürünleri Dış Ticareti (2000-2008).....	38
Şekil 10. İmalat Sanayi Büyüme ve İhracat Artışı (%).....	42
Şekil 11. İmalat Sanayi Üretiminde Çalışanlar Endeksi- (1997=100).....	45
Şekil 12. İmalat Sanayi Üretimde Çalışan Kişi Başına Kısmi Verimlilik Endeksi Değişim Oranı (1997=100).....	46
Şekil 13. İmalat Sanayi Üretiminde Çalışılan Saat Endeksi (1997=100).....	47
Şekil 14. İmalat Sanayi Üretimde Çalışılan Saat Başına Ücret Endeksi Değişim Oranı (1997=100).....	48
Şekil 15. Değişkenlerin Logaritmik Değerlerinin Grafikleri.....	54
Şekil 16. Etki-tepki fonksiyonları.....	71
Şekil 17. Varyans Ayrıştırma Fonksiyonları.....	72

GİRİŞ

Türkiye ekonomisi 2000’li yıllara birçok sorunla birlikte girmiştir. 1999 yılında yaşanan deprem felaketinin ardından, 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan finansal krizler ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın uygulamaya konulması ile birlikte ekonomide yeniden yapılanma süreci başlamıştır.

Yaşanan krizler, ülkemizdeki mevcut gelir dağılımı ve yoksulluk rakamlarını da dikkate aldığımızda toplumun geniş kesimlerini olumsuz etkilemiştir. Tarım ve sanayi sektörlerinde yaşanan küçülmeler, sektörlerin istihdam olanaklarını geliştirmelerine de engel olmuştur. Türkiye ekonomisi açısından vazgeçilmez hedefler arasında yer alan büyüme ve istihdam artışı, sanayi sektörünün büyümesinin ulusal gelir artışına yaptığı katkı düşünülürse, sanayi sektörünün önemini daha da artırmaktadır.

Dışa açık ekonomi anlayışını benimseyen Türkiye açısından, uzmanlaşma ve katma değeri yüksek ürünler üretmek ve ihraç etmek yoluyla dış ticaret gelirlerini artırmak bir diğer önemli hedeftir. Bu noktada teknolojiyi kullanabilmek ve katma değeri yüksek ürünleri üretebilmek denildiğinde sanayi sektörü yeniden karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’nin dış ticaretine genel olarak bakıldığında, ticaret fazlası verdiği yıllar istisna sayılacak kadar azdır. Dış ticaretin bileşimi daha yakından incelendiğinde, 1980’leri izleyerek toplam ihracat içerisinde sanayi mal grubunun payının hızla yükseldiği gözlenmektedir. Sanayi mal grubunun payı 1980 sonrası ticaret serbestleşmesi ve sürdürülen politikaların etkisiyle 1980’lerin sonuna doğru %80’lere ve 1990’larda ise %90’lara kadar yükselmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti 1980 yılına kadar ithal ikameci bir sanayileşme stratejisini 57 yıl boyunca izlemiştir. Bu sayede yeni kurulan sanayi dalları gümrük vergileri ve diğer korumaca önlemlerle korunmuş, iç piyasaya üretim yaparak bir anlamda tekel konumunda gelişmeleri sağlanmıştır. 1973 yılına gelindiğinde sanayi sektörünün ulusal gelirden aldığı pay tarım sektörünün aldığı payı geçmiştir. Fakat bu sürecin uzaması, dışa kapalı - hantal bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Türkiye, yukarıda ana hatları sunulan ithal ikameci sanayileşme stratejisi eşliğinde 1970’lerin sonuna kadar ardından da ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile özellikle tüketim ve ara mallar sanayi lehine hızlı bir yapısal dönüşüm

gerçekleştirmiştir. Nitekim tarımın yaratılan toplam hasıla içindeki payı hızla düşmüş, imalat sanayinin ise artmaya başlamıştır.

Türkiye yerli sanayini korumayı amaçlarken dışa olan bağımlılığı giderek artmaya başlamıştır. Özellikle ara ve yatırım malları arzını artıramaması bu malların giderek artan oranlarda ithal edilmesi sonucunu doğurmuştur. 1970'li yıllara gelindiğinde dünya ekonomisinde yaşanan kriz ile birlikte Türkiye'nin döviz ihtiyacı artmış, ödemeler dengesi problemleriyle karşılaşılmasına başlanmıştır.

Bu darboğazdan kurtulabilmek amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan istikrar politikasıyla sanayileşme stratejisi değiştirilmiştir. Bu tarihten itibaren, Türkiye ekonomisi dünya ekonomisi ile bütünleşmeye çalışırken, imalat sanayi ise dış rekabet baskısı altında ihracat için üretim yapma çabasına girişmiştir. Artık, ülke içi dinamiklerin yanında Türkiye sanayi uluslararası işbölümü içinde kendisine yer edinmek durumunda kalmıştır. İhracat yönelik sanayileşme stratejisi ile birlikte Planlı, kamu kurumlarına dayalı sanayileşmeden vazgeçilmiştir, dış ticaret serbestleştirilmiş, kaçakçılık ve karaborsa önlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda yabancı sermaye girişleri serbest bırakılmış, sanayileşmede özel girişimcilğe ağırlık verilmiş, devlet tekelleri kaldırılmış, özelleştirme faaliyetleri başlamış, ihracatı teşvik edici politikalar uygulamaya konulmuş ve kamu ekonomik kurumlarının özelleştirilmesi gündeme gelmiştir.

Türkiye'de sanayinin gelişimini etkileyen bir başka önemli gelişme ise 1996 yılının başı itibarıyla Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesidir. Böylece Türkiye imalat sanayinin üçüncü ülkelerle rekabetin daha da arttığı bir ortama girmiştir.

Ülkemiz açısından sanayileşme sürecinden, bir başka ifadeyle sanayinin ulusal gelir içindeki payının yükseltilmesi hedefinden vazgeçilmemesi gerekmektedir. Bu hedef ülke içinde gelir dağılımı bozukluğu, yoksulluk, işsizlik gibi temel problemlerin çözümüne yardımcı olacağı gibi, gerek Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği hedefi gerekse küreselleşen dünya ekonomisi içindeki yerimiz açısından belirleyici olacaktır.

Bu nedenle Türkiye'de sanayideki büyüme, ülkenin üretim hacminin artması, dış ticaret imkânlarının gelişmesi anlamına gelecektir. Bu faaliyetleri gerçekleştirebilmek için daha çok istihdam yaratılacaktır. Bu varsayımlardan hareketle çalışma kapsamında hedeflediğimiz Türkiye'de imalat sanayinde büyüme, istihdam, ihracat ve ithalat

arasındaki ilişkilerin ortaya konulması önem taşımaktadır. Bu ilişkilerin belirmesi, geleceğe yönelik sanayi politikalarının belirlenmesinde yol gösterici olabilecektir.

Çalışma üç temel bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde genel olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde sanayileşme süreci aktarılmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde, Türkiye'de imalat sanayinin gelişimi ve mevcut durumu temel göstergeler itibariyle değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde ise imalat sanayinde büyüme, istihdam, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiler eşbütünleşme, vektör hata düzeltme modelleri ve Granger nedensellik testleri gibi zaman serisi ekonometrik teknikleri kullanılarak analiz edilmeye çalışılacaktır. Elde edilen bulgulara bağlı olarak sonuç ve öneriler ortaya konulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SANAYİ VE SANAYİLEŞME

1. TANIM VE KAPSAM

Sanayi kelimesi Arapça kökenlidir. Fransızcası endüstri (industrie)’dir. Ekonomide ikincil sektör olarak adlandırılan sanayi sektörü genel anlamda tüm sanayi faaliyetlerini kapsamaktadır. Sanayi işlenmemiş (ham) veya yarı işlenmiş ürünlerin fabrika ve imalathanelerde işlenerek kullanılır hale dönmesidir. Sanayi sektörünün uluslararası sınıflandırma sistemi (ISIC) kapsamına bakıldığında, madencilik (ISIC2), imalat sanayi (ISIC3) ve elektrik ve su (ISIC4) alt sektörlerinin toplamı sanayi sektörünü ifade etmektedir. Ülkemizde de Devlet Plânlama Teşkilâtı (DPT) sanayi sektörünü madencilik, imalat sanayi ve elektrik, gaz ve su olarak sınıflandırmıştır.

Bu genel sanayi sektörü sınıflandırması içinde yarattığı katma değer ve istihdama katkı açısından en önemli alt sektör ise “imalat sanayi”dir. Bu nedenle çalışma kapsamında sanayi sektörü kavramı kullanıldığında imalat sanayi kastedilmektedir.

Bir ekonomide, yaratılan ulusal gelir içinde sanayi sektörünün ağırlığının artması ve mamul madde üretiminde makine kullanımının artması en genel haliyle “sanayileşme” kavramıyla ifade edilir. Ancak sanayileşme, üretimde yeni tekniklerin uygulanması, ürün kalitesinin yükseltilmesi, üretimin ölçeğe göre azalan maliyetlerde gerçekleştirilmesi ile ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve toplumsal alanda uğradığı değişiklikleri de kapsamaktadır. Günümüz dünyasında gelişmiş, teknoloji ve bilgi üretebilen ülkelerin aynı zamanda sanayileşmiş ülkeler olması ekonomik ve toplumsal gelişme ile sanayileşme arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.¹

Ülkeler geliştikçe sektörlerin ekonomi içindeki payları da değişime uğrar. Önceleri tarım gibi doğal kaynaklara dayalı sektörler ekonomi içinde önemli bir paya sahipken ülke geliştikçe bu pay yerini imalat sektörüne bırakır ve hizmet sektörünün

¹ S. Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, (İstanbul: Beta Yayınları, 2007), s. 207.

payı da artmaya başlar. Kalkınma literatüründe bu değişim yapısal bir dönüşüm olarak adlandırılmaktadır.²

Bu temel dönüşüm dışında gelişme sürecinde sanayinin kompozisyonu da değişmektedir; gelir arttıkça imalat sanayinin kompozisyonu, hafif sanayiden ağır sanayiye doğru kaymaktadır. Günümüzde ise, imalat sanayinin kompozisyonundaki değişimi ifade etmek için sektörlerin kullandıkları teknoloji, işgücü kalitesi ve bilgi düzeylerini dikkate alan sınıflamalar kullanılmaya başlanmıştır.³

Sanayi sektörü, tarım ve hizmet sektörleri ile olan bağlantısı ve yarattığı katma değer ve istihdam bakımından ekonomik büyüme üzerinde oldukça önemli etkiye sahiptir. Sanayi sektörünün gelişmesi, tarım ve hizmetler sektörlerini de olumlu yönde etkilemektedir. Sanayi sektörü sahip olduğu geniş alt sektör yelpazesi nedeniyle ekonominin diğer tüm sektörlerinden önemli ölçüde ara girdi talep ve arz eden bir niteliğe sahip olmasından dolayı tarım ve hizmetlerin gelişmesinde de belirleyici rol oynamaya devam etmektedir. Tarım ve hizmetler, sanayinin yarattığı yüksek gelirli tüketicilerden, daha ileri donanım ve girdilerden, daha gelişmiş depolama ve ulaşım kolaylıklarından büyük faydalar sağlamaktadır.⁴

Günümüzde hızlı büyüyen ülkelerin geniş bir imalat sanayine sahip oldukları söylenebilir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için dış ticaret gelirlerini artırabilmek önem taşımaktadır. Bunun için de sanayi yapısını dönüştürmek gerekmektedir. Teknoloji ve yenilik odaklı, yüksek katma değer üreten ve verimliliği hızla artırabilen bir imalat sanayi yapısı bu noktada önem kazanmaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı ülkeler sanayi sektörünün gelişimini güçlendirebilmek için birtakım politikalar izlerler. Genel anlamıyla sanayi politikası, imalat sanayinin yaratılması, güçlendirilmesi, rekabet gücünün artırılması ve istikrarlı ekonomik büyümeyi sağlayabilmek için sanayinin yapısını değiştirme yönünde ülke kaynaklarının etkin yönetimi çabaları şeklinde tanımlanabilir.

² **TUSİAD**, Türkiye Sanayiine Sektörel Bakış. İstanbul: Yayın No. 05/466. 2008. s.37.

³ **Aynı**, s.38.

⁴ İbrahim Arısoy, “Türkiye’de Sanayi Sektörü - İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi”, **Türkiye Ekonomi Kurumu**, Tartışma Tebliği, 2008/1, (<http://www.tek.org.tr>), erişim tarihi: 20.12.2009.

İktisat literatüründe sanayi politikalarının tanımı üzerinde bir uzlaşma bulunmamaktadır. Ancak, özellikle 1917 Ekim Devrimi'nin ardından kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bünyesinde, 1950'li yıllarda hızlı sanayileşmeyi gerçekleştiren ülkelerin gösterdiği performans “sanayi” ve “sanayileşme” kavramlarının iktisatçılar arasında rağbet görmesine neden olmuştur. Geçtiğimiz son 10 yılda ise sanayi ile bağlantılı olarak yenilik (innovation), ekonomik büyüme, teknolojik gelişme, girişimcilik ve kamu politikaları aracılığıyla kavram yeniden gündeme gelmiştir.⁵

Sanayi politikaları fonksiyonel veya spesifik olarak iki kategoride değerlendirilebilir. Fonksiyonel yaklaşım serbest piyasa temellidir. Bu yaklaşıma göre imalat sanayinde rekabet gücünü artırmanın temel yolu piyasa mekanizmasının etkin bir şekilde işlemesidir. Liberal yaklaşımda sanayi politikasının temel araçları rekabeti bozucu uygulamaları ortadan kaldırmak, piyasadaki hâkim gücün kötüye kullanımını engellemek, devlet yardımlarını düzenlemek ve girişimciliği teşvik etmek şeklinde özetlenebilir.

Spesifik (müdahaleci) yaklaşımda ise, hükümet müdahaleleri ile belirli sanayi dallarının ya da firmaların verimliliğini ve rekabet gücünü artırmaya yöneliktir. Bu firma veya sanayi dalları stratejik olabileceği gibi zayıflayan sanayi dalları da olabilir. Bebek sanayiler argümanı, stratejik ticaret politikası, ulusal güvenlik gibi gerekçeler bu tür yaklaşımın tercih edilme nedenlerini oluşturabilir. Spesifik yaklaşım aynı zamanda fonksiyonel yaklaşımın teknolojiye ve araştırma-geliştirmeye (Ar-Ge) yönelik araçlarını da içerebilir. Dolayısıyla müdahaleci spesifik yaklaşım, piyasa temelli yaklaşımı da içeren ve onu aşan bir içeriğe sahiptir.⁶

İthal ikamesi birçok ülkede, ekonomik yapıyı modernleştirmenin ve gelişmiş ülkelerdekine benzer bir sanayi yapısı oluşturmanın etkili bir aracı olarak görülmüştür. Bu stratejinin temelinde “genç (yavru) sanayiler tezi” bulunmaktadır⁷. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar yurtiçi üretimin dış ticaret

⁵ Lluís Navarro, “Industrial policy in the economic literature Recent theoretical developments and implications for EU policy”, (Brussels: Enterprise Directorate-General European Commission, **Enterprise Papers**, No 12, 2003), s.5.

⁶ Altan Soyak, “Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Sanayi Politikası Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, **TMMOB Ölçü Dergisi**, Aralık, 2005.

⁷ S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası İktisat**, (7. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 2003), s. 189.

politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan ithal ikameci strateji, aynı zamanda içe dönük bir sanayileşme politikası olarak da kabul edilmektedir. Daha önce yurt dışından ithal edilen bir malın yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisi olarak tanımlanan ithal ikamesinde, kurulan sanayiler dış ticaret ve döviz kuru politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. Bu amaçla alınan önlemlerin bazıları ithalata konan gümrük vergileri, ithalatı kısıtlayıcı kotalar ve bazı mallara konan ithal yasaklarıdır.

İhracata yönelik strateji ise ülkelerin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir.⁸ Bir başka deyişle, tüm sanayiler değil, ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılır. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi ve ulusal kaynak tahsisinin, ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep tarafından değil, uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir.⁹

Türkiye'nin bu stratejileri kapsamlı bir biçimde uygulayan ülkeler arasında yer almıştır. 1980 sonrasında serbest piyasaya dayanan, ihracata yönelik sanayileşme stratejisinde olduğu gibi, 1930'lu yıllarda Türkiye, kimi Latin Amerika ülkeleriyle birlikte, ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin ilk temellerini atan ülkeler arasında yer almıştır.¹⁰

2. TÜRKİYE'DE İMALAT SANAYİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ülkemizde büyük sanayinin kurulma dönemi oldukça eskilere dayanır. Sanayileşme faaliyetleri ile ilgili ilk adım 1839 yılında Tanzimat hareketleri ile başlamış ve havuz, tersane, demirhane gibi tesisler kurulmuştur. Ancak Avrupa devletlerine tanınan ayrıcalıklar ve kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu'na yükümlülükler getirmiş, gümrük vergilerinin yükseltilmesi dışarıdan gelen mallarda rekabeti engellemiş, bu nedenle kurulan çoğu fabrika zarar ederek kapanmıştır.

⁸ Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1985), s. 32-38.

⁹ Aynı, s. 32.

¹⁰ Fikret Şenses ve Erol Taymaz, "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?", **ERC Working Papers in Economics**, (Ankara: No: 03/01, Şubat 2003), s. 2.

Lozan antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılınca kadar Türkiye’de ulusal sanayinin gelişmesi için uygun ortam yaratılamamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile 17 Şubat 1923’te İzmir’de I. İktisat Kongresi’nin ardından özel sektörün teşvik edilmesi öngörülmüş, 1927 yılında ise ulusal sanayinin canlandırılması amacıyla gümrük, vergi, ulaşım ve hammadde temininde birtakım kolaylıklar getirilmiştir.

Türkiye’de sanayileşme politikaları kalkınmanın temel dayanağı olmaya devam etmesine rağmen, gelişmiş sanayi toplumlarına ve gelişmekte olan birçok ülkeye kıyasla Türkiye’nin sanayileşmesi yeterli düzeye gelememiştir.¹¹ Buna rağmen, Türkiye’nin sanayileşmede gösterdiği performansı da göz ardı etmemek gerekir. Özellikle son yirmi yılda, gayri safi milli hasıla (GSMH) içinde sanayi üretimin payı tarım sektörüne göre önemli artış göstermiştir. Sanayi sektöründeki bu büyümede, izlenen ekonomi politikalarının payı oldukça önemlidir. 1980 sonrası, uygulanan dışa açılma politikaları ile dış ticarete sağlanan liberalleşmeler de ekonomik gelişmeye ve sanayileşmeye önemli katkılar sağlamıştır. GSMH içinde tarım sektörünün payı düşerken, sanayi sektörünün payının sürekli olarak artması sanayileşmenin önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹²

2.1. İthal İkameci Dönem

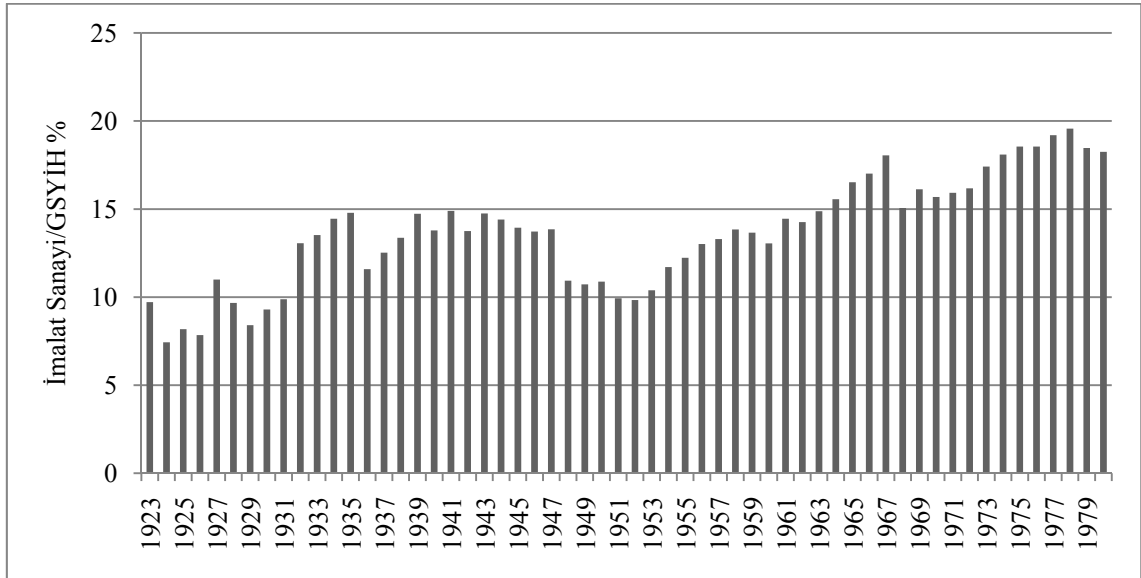
87 yıllık bir geçmişe sahip olan Türkiye Cumhuriyeti ekonomisinin gelişimi önceki bölümde açıklandığı üzere, ekonomi politikasının değiştiği 1980 yılı baz alınarak iki temel dönemde incelenebilir. Dış ticaret rejiminin sabit döviz kuru, kambiyo kontrolleri ve ithalât kotalarıyla şekillendirildiği ithal ikameci dönemde temel amaç ekonominin ithalâta olan bağımlılığını azaltmak olmuştur. Ancak, bu dönemde iç piyasaya yönelik üretim yapan imalat sanayinin büyümesiyle birlikte ithal girdiye olan bağımlılık hızla artmaya başlamıştır. Negatif ithal ikamesi olarak tanımlanabilecek bu süreçte tarım sektörüne bağlı olan ihracat kapasitesinin yetersizliği nedeniyle ekonominin ihtiyaç duyduğu finansman dış kaynak girişleriyle sağlanmaya çalışılmıştır.

¹¹ Emin Çarıkçı. *Yarıgelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları*. (Turhan Kitapevi, 1983), s. 98.

¹² Harun Terzi ve Sabiha Oltulular. “Türkiye’de Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2) 2004. S. 219-226.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen temel ekonomi politikası, özel girişimci eliyle serbest piyasa koşullarında sanayileşmeyi hedeflemiştir. "İktisadi Misak-ı Milli"ye uygun olarak devletin, özel teşebbüse yardımcı olacağı ve özel teşebbüsün ekonomik gücünü aşan alanlarda faaliyet gösterebileceği hükmü getirilmiştir. Buna rağmen özel girişimcinin yetersiz olduğu birçok alanda devlet ekonomiye müdahale ederek bizzat üretim sürecinde yer almıştır. Bu "devletçilik" anlayışı şöyle tanımlanmaktadır:

"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, beri sosyalizm teorisyenlerinin ileri sürdükleri fikirlerinden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir. Devletçiliğin bizce anlamı şudur: Kişilerin özel teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir yoldur."¹³

Şekil 1. 1923-1980 Döneminde İmalat Sanayinin Reel GSYİH İçindeki Payı (%)

Kaynak: DPT.

¹³ Mustafa Aysan, "Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı ve Uygulamaları". **Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye** (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006) içinde.

1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde sanayiciler lehine birtakım ilkesel kararlar alınmış, bu ilkler çerçevesinde 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu yeniden düzenlenerek uygulamaya konulmuştur. Bu dönem daha çok bir geçiş dönemi olarak adlandırılabilir. Ödemeler dengesinde yaşanan bunalım ve 1929 Dünya Buhranı'nın Türkiye'ye de yansımalarıyla, dış ticarete korumacı önlemler almak zorunlu hale gelmiştir. 1930-1940 dönemini Türkiye'nin ilk sanayileşme dönemi olarak nitelemek mümkündür. Sanayinin toplam ulusal gelir içindeki payı 1929 yılında %9,9 iken 1939 yılında %18,3'e çıkmıştır. Dünya ekonomisinin krizin yıkıcı etkileriyle uğraştığı bu dönemde Türkiye dışa kapanarak, devlet eliyle ulusal sanayileşme hamlesini gerçekleştirmiştir. Böylece devlet yatırımcı işletmeci ve denetleyici olarak ekonomik hayatın şekillenmesinde ve gelişmesinde büyük ölçüde egemen olmuştur.¹⁴

Tablo 1. 1968-1980 Dönemi İmalat Sanayi Katma Değeri ve GSMH İçindeki Payı

	İmalat Sanayi Katma Değeri	GSMH	GSMH İçindeki Payı (%)
1968	1.713.054	14.191.272	12,1
1969	1.913.481	14.804.667	12,9
1970	1.944.097	15.462.322	12,6
1971	2.113.234	16.551.840	12,8
1972	2.343.576	18.068.917	13,0
1973	2.645.897	18.955.224	14,0
1974	2.839.048	19.573.458	14,5
1975	3.086.045	20.758.745	14,9
1976	3.363.789	22.626.030	14,9
1977	3.585.799	23.301.775	15,4
1978	3.700.545	23.587.901	15,7
1979	3.474.811	23.472.166	14,8
1980	3.338.599	22.819.798	14,6

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), (<http://www.dpt.gov.tr>) erişim tarihi: 23.12.2009

¹⁴ Aytekin Altıparmak. "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı: 13. Yıl: 2002. ss. 35-59.

1923-1947 dönemine bakıldığında GSYİH'nin ortalama %5 seviyesinde büyüdüğü görülmektedir. İmalat sanayi ise bu ortalamanın üzerinde büyüyerek, GSYİH içindeki payı 1924 yılında 7,3 iken 1947 yılında 13,8 seviyesine ulaşmıştır. 1948-1967 döneminde de imalat sanayi GSYİH'nin üzerinde büyümüş ve dönem sonunda imalat sanayinin payı %18 seviyesine ulaşmıştır. 1983 yılına kadar uzanan II, III ve IV. Plan dönemlerinde sırasıyla 5,4, 5,9 ve 2,0 seviyelerinde GSYİH büyüme rakamları yakalanmasına rağmen imalat sanayinin payı %18,5 seviyesini geçememiştir.

Planlı Kalkınma Dönemi olarak adlandırılan 1962-1980 döneminde ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulayan Türkiye, sanayi sektörünün gelişimini temel hedef haline getirmiştir. Bu strateji, Türkiye'nin ticaret hadlerinin aleyhine döndüğü 1973 yılındaki petrol krizine kadar başarıyla uygulandığı söylenebilir.

Türkiye'de imalat sanayinin gelişimine bakıldığında her iki sanayileşme stratejisinde de imalat sanayinin yarattığı katma değer artış gösterdiği görülmektedir. Nitekim Tablo 1'de sunulduğu üzere 1968 yılından itibaren imalat sanayi katma değerinin yarattığı katma değer GSMH içindeki payı %12 seviyesinden 1980 yılında %14 seviyesine kadar yükselmiştir.

Tüm planlarda sanayileşme öncelikli hedeftir. Doğal olarak planlar da bu doğrultuda hazırlanmıştır. Ancak sanayileşmeye her plan aynı şekilde yaklaşmamıştır. Öncelikle 30'lu yılların anlayışı gibi sadece sanayileşme hedeflenmemiştir. Verilen ağırlıklarda da farklılıklar vardır. Örneğin İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Birinciye göre sanayileşmeye daha fazla ağırlık vermiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, ikinciye göre daha sosyal içeriklidir. Kırsal kesimin kalkınmasına daha fazla ağırlık vermiştir. Kalkınma planlarındaki temel hedef GSMH'nin yüksek oranlarda artması ve bu büyümenin temel olarak sanayileşme ile sağlanmasıdır.

Kalkınma Planlarında sanayileşmeden amaç sadece sanayide yaratılan hâsılanın artması değil, aynı zamanda yapısal bir dönüşümün gerçekleştirilmesidir. Tablo 2'de 1980 dönüşümüne kadar Kalkınma Planlarında ve Yıllık Programlar'da hedeflenen ve gerçekleşen büyüme oranları ile sektörlerin gelişimi sunulmuştur. Sanayideki yapısal dönüşümden kasıt, tüketim malları üretimine ağırlık veren mevcut sanayi yapısından uzaklaşıp ara ve yatırım malları üretimine yönelmektir. Teknolojiyi ilerletmek ve hatta teknoloji üretmektir.

Tablo 2. Planlı Kalkınma Dönemlerinde Sanayinin ve GSMH'nın Büyüme Hızları

	II. PLAN 1968-1972		III. PLAN 1973-1977		1978 PROGRAM I		IV. PLAN		1984 PROGRAM I	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4,1	1,8	3,7	1,2	4,1	2,8	5,3	0,3	3,5	0,5
Sanayi	12,0	9,1	11,2	8,8	8,8	3,4	9,9	2,4	6,6	9,9
Hizmetler	6,3	6,6	7,7	7,3	-	0,1	8,5	2,6	4,5	7,9
GSYİH	-	5,4	8,0	5,9	-	1,5	8,2	2,0	5,0	6,7
GSMH	7,0	6,3	7,9	5,2	6,1	1,2	8,0	1,7	6,1	7,1

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), (<http://www.dpt.gov.tr>) erişim tarihi: 24.12.2009

1970'li yılların sonuna doğru Türkiye, Dünya ekonomisinde yaşanan petrol şokunun ardından ödemeler dengesinde önemli bozulmalar yaşamıştır. Cari açığın dış borçlanma yolu ile finanse edilmesine çalışılmıştır. Ancak gerek Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu'nun da istediği gerekli makroekonomik ve yapısal uyum politikalarını devreye sokmakta gecikmesi ve gerekse dünya ekonomisinde gelişmekte olan ülkelerin artan borçlanma ihtiyaçları Türkiye'yi 1978'de dış borç krizine sürüklemiştir. Bunun yanında, ekonominin iç ve dış dengelerdeki hızlı bozulmanın sonucunda enflasyon 1979 yılı sonunda %80 seviyesine ulaştığı görülmektedir.

Türkiye ekonomisinin dış açıklarının kronikleşmeye başladığı ithal ikameci sanayileşme döneminde dış ticaret ve kambiyo rejimleri üzerinde serbestleştirme baskıları da artmaya başlamıştır. Bu baskıların sonucunda 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan İstikrar Politikaları ile Türkiye'de ihracata dönük sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. İlk uygulama olarak Türk Lirası yaklaşık %70 oranında devalüe edilmiş, petrol ürünleri başta olmak üzere devlet kontrolünde satılan mal ve hizmet fiyatlarına yüksek oranda zamlar yapılmıştır. 24 Ocak kararlarının ardından,

1980 yılında GSMH %1,1 oranında küçülürken, 1980 yılında enflasyon %140 seviyesini görmüştür.¹⁵

2.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Dönemi

Türkiye 24 Ocak 1980 tarihli İstikrar Politikası Kararları ile ihracata dayalı sanayileşme stratejisini uygulamaya başlamıştır. Bilindiği üzere bu süreçte, öncelikle mal piyasaları dış pazarlara açılmış ve ticaret kotalarının koruması altındaki ithalat rejimi serbestleştirilmiştir. Ekonomi, yurtiçi taleple beslenen, yüksek koruma duvarları sayesinde dış piyasaların rekabetinden korunan ulusal sanayi yerine devletin düzenleyici olarak rol aldığı, ihracatı destekleyen bir büyüme modeli üzerine kurgulanmıştır. Dünya mal piyasalarıyla bütünleşebilmek malî piyasaların da serbestleştirilmesini ve uluslararası finans merkezleriyle bütünleşmeyi beraberinde getirmiştir.¹⁶

Tablo 3. 1980-2000 Arası GSMH'da Sektör Payları ve Gelişimi

Yıl	GSMH'da Sektör Payları (%)			GSMH Sektörel Büyüme Hızları (%)			
	<i>Tarım</i>	<i>Sanayi</i>	<i>Hizmetler</i>	<i>GSMH</i>	<i>Tarım</i>	<i>Sanayi</i>	<i>Hizmetler</i>
1980	24.2	20.5	55.4	-2.8	1.3	-3.6	-4.1
1990	16.3	25.9	57.9	9.4	7.0	9.3	10.1
2000	13.1	27.7	59.1	6.3	4.0	6.2	7.0

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE).

Devalüasyonlar doğrultusunda işletilen bir kambiyo politikası, ithalat rejiminin libere edilmesi, ihracata farklı döviz kuru uygulanması, düşük faizli kredi ve ihracatta vergi iadesi gibi teşviklerle tüm ekonominin ihracata yönelik üretime seferber edilmesi, fiyat kontrollerinin ve temel mallara yönelik sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına yönelik makro politikalar 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan

¹⁵ Erol Taymaz, Ebru Voyvoda ve Kamil Yılmaz. Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal Dönüşüm, Üretkenlik ve Teknolojik Değişme Dinamikleri. **ERC Working Papers in Economics**. (08/04. Ankara: 2008), S.7.

¹⁶ Erineç Yeldan. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme**. (İstanbul: İletişim Yayınları. 2001), s.44.

istikrar politikalarının temel unsurlarıdır.¹⁷ Bu politikalar aracılığıyla Türkiye’de sanayileşme, ihracata dayalı kalkınmanın temel unsuru olarak ele alınmaya başlanmış, planlı ve kamu ekonomik kurumlarına dayanan yaklaşımdan vazgeçilmiştir.

Ekonomide kaynakların ihracata yönelik seferber edilmesinin ardından, 1989 yılında alınan “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar” ile finansal liberalizasyon sürecinde¹⁸ önemli bir adım atılmıştır. Kambiyo rejiminin serbestleştirilmesiyle, ülkeye çekilmesi öngörülen uluslararası sermaye hareketleri aracılığıyla Türkiye ekonomisinde sanayileşme sürecinin ve artan kamu açıklarının finansmanı amaçlanmıştır.¹⁹

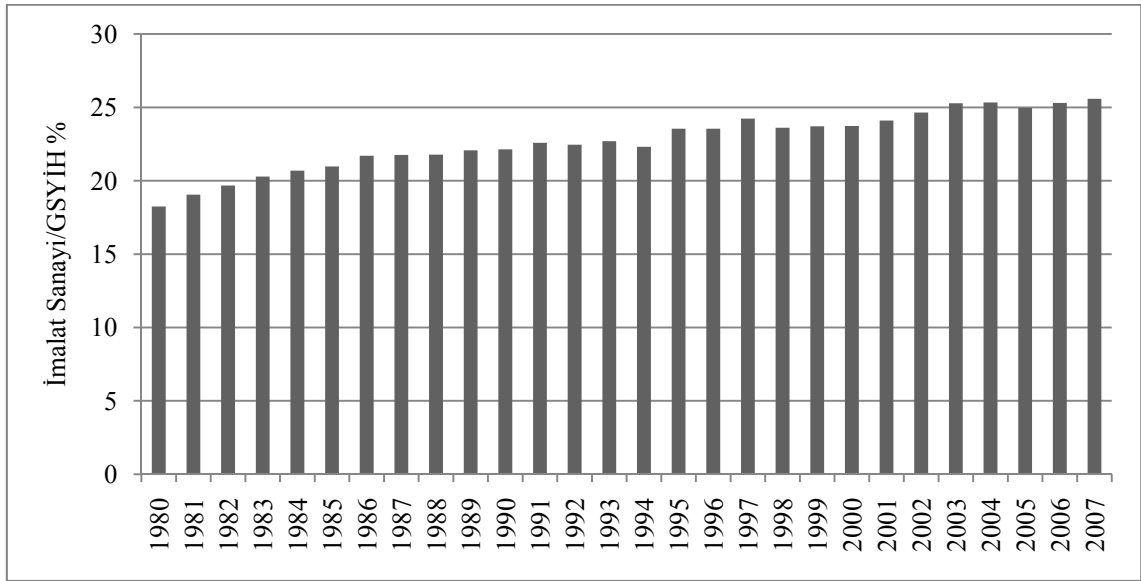
Son otuz yıllık dönemde oldukça çalkantılı bir ekonomik gelişme gerçekleşmiş ve derin krizler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, yukarıda verilen yapısal değişimlere ek olarak, Türk imalat sektörünün ekonominin genel gidişine karşı nasıl bir tepki verdiğinin de üzerinde kısaca durulmasında yarar vardır. Ekonominin genişlediği yıllarda imalat sektörünün büyüme oranları GSMH büyüme oranlarından daha yüksek olmuştur. Kriz yıllarında imalat sektörünün ekonomideki daralmaya tepkisi zaman içinde değişmiştir. 1979-1980 ve 1994 krizlerinde imalat sektöründeki daralma ekonominin toplamındaki daralmadan daha fazla oranda gerçekleşmiştir. Buna karşılık 1999 ve 2001 krizlerinde durum tersine dönmüş ve imalat sektöründeki daralma ekonominin bütününe oranla daha düşük düzeyde kalmıştır. Bu değerlendirmeye dayanarak, imalat sanayinin yapısında bir güçlenme olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.²⁰

¹⁷ Korkut Boratav. **Türkiye İktisat Tarihi**, (8. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2004), s149.

¹⁸ Ahmet Haşim Köse ve Erinç Yeldan. “Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.45.

¹⁹ Özgür Tonus. “Tam üyelik başvurusundan müzakere sürecine Türkiye ekonomisi”, **Harb-İş Dergisi**, Sayı:12, 2005, s.33-42.

²⁰ **TUSİAD**, a.g.e. s.39.

Şekil 2. 1980 Sonrası Dönemde İmalat Sanayinin Reel GSYİH İçindeki Payı (%)

Kaynak: DPT.

İzlenen ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile birlikte imalat sanayi üretimi, 1980-1990 döneminde yıllık ortalama %7,3, 1990-2000 döneminde %4,4, 2001-2008 döneminde ise %4,8 artış göstermiştir. Sanayideki büyümenin en önemli yansıması dış ticarete gözlenmiştir. Toplam ihracat 1980’den sonra hızlı artış göstermiş; 1980 yılında 2.9 milyar dolar değerindeki toplam ihracatın %36’sını sanayi ürünleri oluştururken bu oran 2008 yılına gelindiğinde 132 milyar dolarlık ihracatın %95’ine ulaşmıştır. Ancak, sanayi ürünlerindeki bu hızlı artışın yanında bu ürünlerin önemli bir kısmının tarıma dayalı imalat sanayi dallarınca üretildiğini de belirtmek gerekmektedir. Toplam ihracat içinde en önemli kalemler gıda, dokuma, tekstil, giyim ve deri giyim mamulleridir.²¹

3. 2000’Lİ YILLARDA İMALAT SANAYİ

Türkiye’de uluslararası bağlantıları güçlü, ihracata dayalı üretim yapan geniş bir imalat sanayi tabanı bulunmaktadır. Türk imalat sanayinin küresel ekonomiyle bütünleşmesi 1980’de ihracata dayalı büyüme politikalarının benimsenmesiyle gelişmiş; bu bütünleşme 1996’da Gümrük Birliği ve 2001’de kriz sonrası yeniden yapılanmayla

²¹ Nurhan Yentürk. “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Gelişimi”, **Sektörel Gelişme Stratejileri**, (DPT, 1995), s. 109.

daha da gelişmiştir.²² Bu nedenle aşağıdaki başlıklarda 2000’li yıllarda başta Gümrük Birliği’nin tamamlanması ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gözetiminde sürdürülen ekonomi politikaları ışığı altında Türkiye’de imalat sanayinin gelişimi izlenecektir.

3.1. Gümrük Birliği’nin Etkileri

Gümrük birliği, en genel ifadeyle, birliğe taraf ülkeler arasındaki ticarete mevcut gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamalarıyla, her türlü eş etkili tedbirin kaldırıldığı ve ayrıca, birlik dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik olarak da, ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir ekonomik bütünleşme türü olarak tanımlanmaktadır.²³

Türkiye Avrupa Birliği (AB) Gümrük Birliği, 30 Aralık 1995 tarihinde alınan Bakanlar Kurulu Kararı ile AB’nin ortak gümrük tarifesine uyum için yapılan son gümrük indirimlerinin ardından 01 Ocak 1996 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren AB ile Türkiye arasında sanayi ürünleri ticaretindeki gümrük vergileri ve diğer ticareti engelleyici uygulamalar ortadan kaldırılmıştır. Türkiye, bu kapsamda AB’nin Ortak Ticaret Politikası ile Rekabet Politikalarına yönelik kendi mevzuatında değişiklikler yapmıştır.²⁴ Türkiye ile AB arasında gerçekleşen Gümrük Birliği’nin, hem sanayi ürünleri ticaretini serbestleştirmesi hem de Türkiye imalat sanayi ürünleri için yoğun bir rekabet ortamı yaratması nedeniyle sanayinin gelişimi, verimliliği ve üretimi üzerinde doğrudan etkisi olmuştur.

Türkiye ile AB arasında bir ortaklık ilişkisi kuran Ankara Anlaşması Türkiye'nin AB'ne katılımını üç aşamada öngörmektedir. Bunlardan ilki olan "Hazırlık Dönemi"nin ertesinde, Katma Protokol'ün 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, toplam 22 yıl sürecek olan "Geçiş Dönemi", diğer bir ifadeyle Gümrük Birliği süreci, hukuken başlamıştır. AB Geçiş Döneminin hemen başında, 1971 yılı itibariyle, Türkiye menşeli sanayi ürünlerinin gümrük vergilerini sıfırlarken, Türkiye'nin AB kaynaklı sanayi

²² **DPT.** Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. (Ankara: DPT Yayın no: 2731, 2007), s.25.

²³ S. Rıdvan Karluk. **Uluslararası Ekonomi.** s.245.

²⁴ S. Rıdvan Karluk. **Avrupa Birliği ve Türkiye.** (8. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 2005), s.469.

ürünlerinde gümrük vergilerini aşamalı olarak sıfırlaması öngörülmüş ve böylece Gümrük Birliği'nin fiilen yürürlüğe girmesi için 22 yıllık bir süre tanınmıştır.

Türkiye'nin uzun süreye yaydığı gümrük indirim takvimi, 70'li yıllarda ithal ikameci sanayileşme stratejisinin izlendiği göz önünde bulundurulursa, açıklanabilir olmaktadır. Nitekim 70'li yıllarda artan ödemeler dengesi finansmanına ilişkin sıkıntılar, askeri müdahaleler gibi nedenlerle bu gümrük indirim süreci ertelenmiştir. Türkiye'nin 14 Nisan 1987 tarihinde yaptığı tam üyelik başvurusu sonrasında ise yeni bir süreç başlamıştır. Türkiye'nin, 24 Ocak İstikrar Kararları'nın uygulanmaya girmesiyle başladığı dış ticaretin liberalize edilmesi amacı ile Gümrük Birliği kapsamında yerine getirmesi gereken yükümlülükleri birbirleriyle uyumlu hale gelmiştir. Böylece 1995 yılı sonuna kadar gümrük indirim takvimi tamamlanmıştır.

Nitekim Gümrük Birliği ile Türkiye'nin AB'den ve EFTA ülkelerinden ithal ettiği sanayi ürünlerine yönelik koruma oranı sıfırlanmış, üçüncü ülkelere karşı ise bu oran %10.8'den %6 seviyesine düşürülmüştür. İşlenmiş tarım ürünlerinin de sanayi ve tarım payları hesaplanmış, bir kısmı için sanayi payı hemen sıfırlanmış, bir kısmının sanayi paylarının da aşamalı olarak sıfırlanması hükmüne bağlanmıştır. Türkiye'nin dış ticaretinin yarısından fazlasını AB ülkeleriyle yaptığı gerçeği göz önünde bulundurulursa, bu serbestleşmenin taşıdığı anlam daha da önem kazanmaktadır.

Taraflar arasında sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımını kapsayan Gümrük Birliği sürecinde Türkiye, mevzuatını AB'nin gümrük ve ticaret politikalarının yanı sıra rekabet ve fikri sınai mülkiyet haklarına ilişkin politikalarının da dahil olduğu kapsamlı bir alanda uyumlaştırma yükümlülüğünü üstlenmiş ve bu alanlarda birçok değişiklikleri gerçekleştirmiştir.²⁵ Bu süreç, Türk imalat sanayindeki pek çok şirket için bir yandan dünyanın en gelişmiş pazarına erişimi kayda değer şekilde kolaylaştırırken, diğer yandan da yeni bir rekabet ortamı yaratmıştır.²⁶

²⁵ Aynı, s.469

²⁶ DPT. Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.59

Tablo 4. Gümrük Birliği Sonrası AB İle Dış Ticaret (Milyon Dolar)

	Toplam İhracat	AB'ye İhracat	Oran (%)	Toplam İthalat	AB'den İthalat	Oran (%)
1996	23224	12569	54.1	43627	24321	55.7
1997	26262	13435	51.2	48559	26119	53.8
1998	26974	14813	54.9	45921	25282	55.1
1999	26587	15424	58.0	40671	22530	55.4
2000	27775	15664	56.4	54503	28527	52.3
2001	31334	17546	56.0	41399	19823	47.9
2002	36059	20415	56.6	51554	25689	49.8
2003	47253	27394	58.0	69340	35140	50.7
2004	63167	36581	57.9	97540	48103	49.3
2005	73476	41365	56.3	116774	52696	45.1
2006	85535	47935	56.0	139576	59401	42.6
2007	107272	60399	56.3	170063	68612	40.3
2008	132027	63390	48.0	201964	74802	37.0
2009	102139	46993	46.0	140869	56571	40.2

Kaynak: DTM, Dış Ticaret İstatistikleri (<http://www.dtm.gov.tr>) erişim tarihi: 25.12.2009

Gümrük Birliği'nin tamamlandığı tarihten günümüze Türkiye sanayinin gelişimine bakıldığında bu yeni ortama uyum sağlayabilmek için yapısal dönüşüm yaşadığı ve rekabet baskısı karşısında ayakta kalabildiği vurgulanmalıdır²⁷. Ancak, imalat sanayindeki bu yapısal değişim, düşük ücretli sanayi dallarında yoğunlaşmış, ithal ara mallarının montaj hattında üretimine ve ihracatına dayalı bir sektör haline dönüştüğü bir yapıyı ifade etmektedir²⁸.

Avrupa Birliği ülkeleri Türkiye'nin temel ticaret ortağıdır. Bu ilişki Gümrük Birliği sonrasında da devam etmiştir. Özellikle Gümrük Birliği sonrası AB ülkeleri ile olan dış ticaret hacminin artması dikkat çekmektedir. Ancak, AB ülkelerine olan

²⁷ Özgür Tonus. "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dışa Açıklık ve Sanayileşme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:17, 2007, s. 193-214.

²⁸ Erinc Yeldan. "İşgücü Piyasalarında Yapısal Dönüşüm", **Cumhuriyet**, (29 Mart 2006).

ihracatımızın toplam ihracat içindeki payına bakıldığında 1996 yılında %54 olan oranın 2009 yılında %49 seviyesine kadar gerilediği göze çarpmaktadır. İthalatta ise söz konusu oranlar %56'dan %40 seviyesine kadar gerilemiştir. Bu dönem içinde toplam ihracat ve ithalatın artması üçüncü ülkeler ile olan ticaretin arttığı anlamına gelmektedir. Bu gelişmeler Türkiye'nin dış ticaret açıkları tehlikeli bir biçimde arttığına ancak bunun AB ile olan ticaret açığının buna neden olmadığına işaret etmektedir.

Üretim modelinde ithalata bağımlılığı artıran bir diğer global unsur, Asya-Pasifik bölgesinin dünyanın üretim üssüne dönüşmesi nedeniyle ortaya çıkan cazip fiyatlardır. AB15 ülkeleri ihracat açısından önemli ticaret partnerimiz olmaya devam ederken, Türkiye'nin ithalat ve dolayısıyla dış ticaret dengesinde Asya ülkelerinin ağırlığı gittikçe artmaktadır. Türk Lirasında yaşanan değerlenme nedeniyle "Asya'dan al, Avrupa'ya sat" eğiliminin son üç yılda daha da belirginleşmesi, dış ticarete "Asyalılaşıma" olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu olgu, yerli firmaların Avrupa piyasasında kalabilmeleri açısından rekabet koşullarının getirdiği bir zorunluluk olduğu kadar, daha önce mal ithal edilen AB ve ABD'li firmaların Asya'ya taşınmasının da bir sonucu olarak görülmektedir. Dış ticarete yaşanan bu coğrafik değişimin, Türkiye'nin üretim modeli, fiyatlar genel düzeyi ve istihdam yapısında da önemli sonuçlar ortaya çıkardığı gözlenmektedir.²⁹

Konunun diğer önemli bir boyutu ise, gümrük birliğine taraf olan ülkelerin bağımsız bir dış ticaret politikası izleme hakkından vazgeçmesi gereğidir. Nitekim Türkiye de, AB'nin Ortak Gümrük Tarifesine uyum sağlamış ve üçüncü ülkelere yönelik izleyeceği politikalarını Birliğin politikaları ile uyumlu hale getirmek durumunda kalmıştır. Bu durum 1989 yılındaki kambiyo mevzuatındaki değişikliğin ardından dış ticaret üzerindeki kontrol kabiliyetinin de azalması anlamına gelmektedir.³⁰

Türkiye Gümrük Birliği'nin ardından, ihracat teşvikleri de dahil olmak üzere bağımsız dış ticaret politikası izleme olanağını kaybedince, dış ticaretini özellikle izlediği döviz kuru politikaları aracılığıyla yönlendirmeye çalışmıştır. Genellikle kriz dönemleri ile birlikte düzeltici devalüasyonların ardından izlenen aşırı değerlenmiş TL

²⁹ Zafer Yükseler ve Ercan Türkan. **Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar**. TUSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Çalışma Raporu, Haziran 2006. s.46

³⁰ Fikret Şenses. **1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye'de Sanayileşme**. Ankara: Verso Yayınevi. 1989. s. 36.

politikası sanayi sektörünün ihracata yönelmesinde temel araç olarak benimsenmiştir.³¹ Ancak, bu durum ithalatı ucuz hale getirerek hem sektörün ithalata olan bağımlılığının artmasına hem de asimetrik şekilde büyümesine, bir başka ifadeyle yapısal bir bozulma yaşamasına neden olmuştur. İzlenen kur politikası IMF ile kurulan ilişkiler kapsamında ayrıca değerlendirilmiştir.

3.2. Uluslararası Para Fonu ile İlişkilerin Yansımaları

Türkiye'nin kronik hale gelen ödemeler dengesi problemlerine yönelik ilk kapsamlı istikrar kararları 4 Ağustos 1958 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Günümüze kadar Uluslararası Para Fonu (IMF) ile imzalanan 20 stand-by düzenlemesi bu kurumu Türkiye'de izlenen iktisat politikalarının önemli bir bileşeni haline getirmiştir.

IMF'in Türkiye ekonomisi için anlamı 1980 yılındaki vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasıyla başlayan finansal serbestleşme hareketleriyle birlikte artmaya başlamıştır. 24 Ocak İstikrar Kararları'yla ihracata yönelik sanayileşme hedefini benimseyen Türkiye, dünya mal piyasalarıyla bütünleşebilmek için malî piyasalarını serbestleştirmek ve uluslararası finans merkezleriyle bütünleşmek durumunda kalmıştır. Bu amaçla, o zamanki adıyla Avrupa Toplulukları'na 1987 yılındaki tam üyelik başvurusundan 2 yıl sonra alınan "Türk Parası Kıymetini Koruma 32 Sayılı Karar" ile sermaye hareketlerine tam serbestlik tanınmıştır.

Böylece dış sermaye hareketleri üzerindeki bütün kontroller ve denetim kaldırılmış ve Türk finans piyasaları kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonuna açılmıştır. Bu yapı altında ulusal piyasalarda Merkez Bankası'nın döviz ve faiz kurunu birbirinden bağımsız biçimde birer politika aracı olarak kullanabilme olanağı yitirilmiş ve ulusal finans piyasaları kısa vadeli spekülatif yabancı sermaye hareketlerinin denetimi altına girmiştir. Bu finansal yapı, ekonomiyi doğrudan doğruya yüksek faiz ve TL'yi pahalı kılan bir döviz kurunun cenderesinde tutmaktadır.³²

³¹ Tonus, 2007, **a.g.e.**, ss. 193-214.

³² Erinç Yeldan. "Türkiye Ekonomisi'nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri". **Çalışma ve Toplum**, 2005/4, s.58.

Bu sayede Türkiye’de kambiyo rejimi tamamen serbestleştirilmiş, uluslararası sermaye hareketlerine kapılar açılarak hem yurtiçinde kredi hacminin genişlemesi hem de bu sayede sabit sermaye yatırım harcamalarının artması beklenmiştir. Temel hedef Türkiye’nin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlamak olmakla beraber, bu sayede elde edilen ucuz maliyetli sermaye ile Türkiye’nin kalkınma sürecinin finansmanı esas alınmıştır³³.

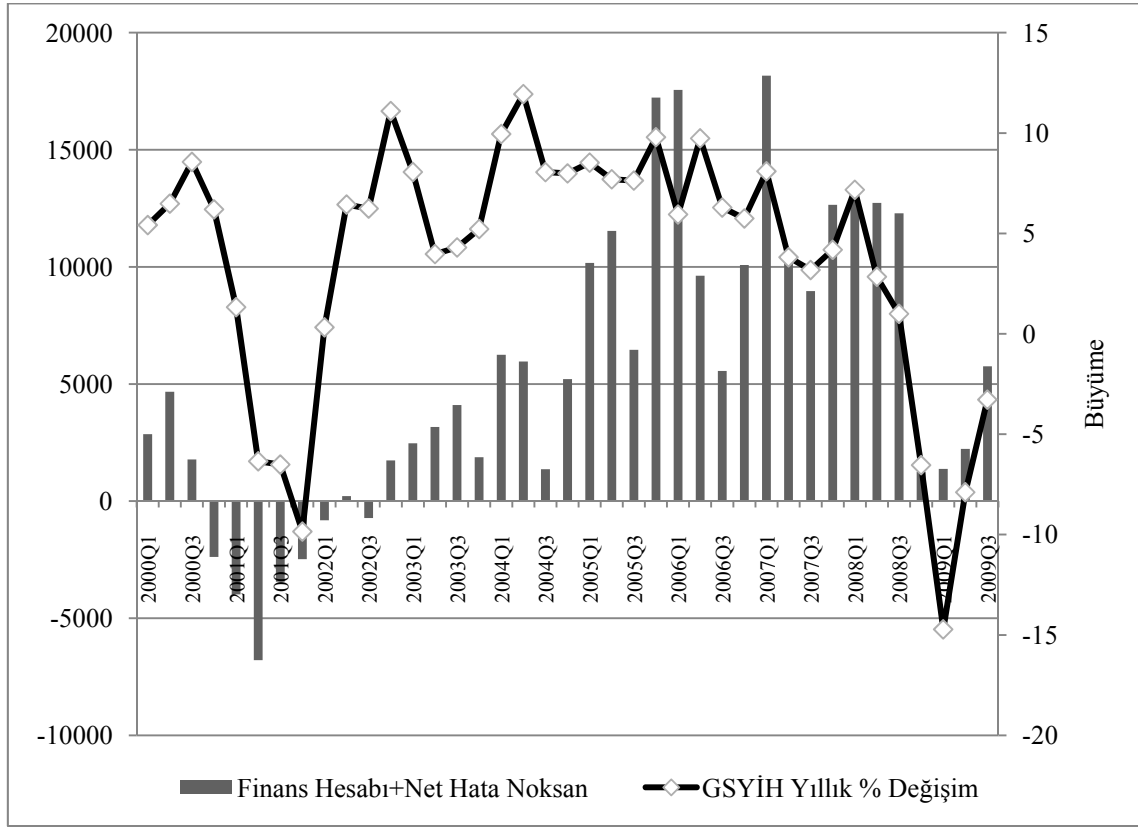
Ancak, 1990’lı yıllar Türkiye’nin finansal küreselleşme güçleriyle mücadelede yetersiz kaldığı gözlenmektedir. Yüksek kamu açıkları ile kronik hale gelmiş yüksek enflasyonun simgelediği makroekonomik yapıdaki istikrarsızlıklar nedeniyle birçok akademisyen 1989 yılında alınan finansal serbestleşme kararının erken ve yersiz olduğu eleştirisinde bulunmuştur.

Nitekim 1989 yılından sonra yüksek faizlerle devam eden iç borçlanma, borç faiz ödemelerinin de ancak yeni borçlanmayla yapılabilmesi sonucunda Türkiye’nin temel önceliğinin “iç borçların çevrimi” olmasına neden olmuştur. Bu tarihten sonra izlenen tüm ekonomi politikalarında kamu harcamalarının kısıtlanması ve vergi gelirlerinin artırılması esasına dayanmıştır. Merkez Bankası ise sermaye hareketlerinin serbest kaldığı bu ortamda para (faiz) veya döviz kuru politikalarından birini kullanmak durumunda kalmıştır.

IMF ile 1994 krizinin ardından ve 1999 yılında yapılan stand-by düzenlemelerinde nominal kur çıpasına dayalı istikrar tedbirleriyle kamu kesimi temel fazlasını esas alarak enflasyonla mücadeleyi hedeflenmiştir. Bilindiği gibi 2000 Kasım ve 2001 Şubat finansal krizlerinin ardından ise döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır. Kriz ortamından çıkabilmek amacıyla 2001 yılı Mayıs ayında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur. Programın temel amacı sürdürülemez borç dinamiğini ortadan kaldıracak makroekonomik dengelerin yeniden kurulması olmuştur. Acil finansman için IMF’den sağlanan 19 milyar dolarlık kredi desteği ile Türkiye “yapısal dönüşüm” adıyla yine uluslararası sermaye hareketlerine dayanan, konsolide bütçede faiz dışı fazla vermek suretiyle (hedef ulusal gelire oranla % 6.5) borç çevrimini sağlamayı esas alan daraltıcı ekonomi politikalarına mahkum olmuştur. 1998 yılından itibaren izlenen ekonomi politikalarının ortak hedefi olan enflasyonla

³³ Özgür Tonus, 2007, **a.g.e.**, s. 201.

mücadelede ise dış piyasalardaki gelişmeler paralelinde başarı sağlandığı görülmektedir.³⁴

Şekil 3. Ödemeler Dengesi Finansmanı ile Ekonomik Büyüme İlişkisi

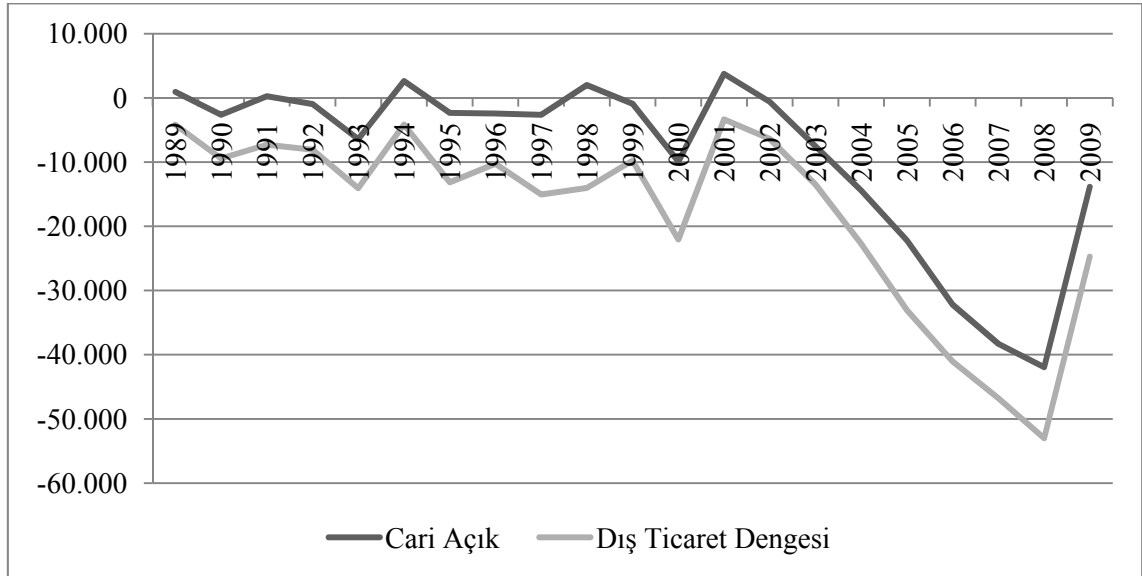
Kaynak: TCMB.

1994 yılından itibaren belirginleşen temel yönelim ülke dışından sermaye girişleriyle canlanan talebe dayanan büyüme olmuştur. Şekil 3'te sunulan grafikten de açıkça görüldüğü üzere, Türkiye reel GSYİH'sının büyüdüğü dönemlerde ülkeye sermaye girişleri gerçekleşmiş, sermaye çıkışlarının olduğu dönemlerde ise (kriz dönemleri) küçülme yaşanmıştır. Bir başka ifadeyle Türkiye ekonomisinde büyümenin sürdürülebilirliği sermaye girişlerine bağlı hale gelmiştir. Son dönemlerde bu finansman

³⁴ 1998 yılı sonrasında IMF ile ilişkiler ve Türkiye ekonomisindeki gelişmeler hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz. **Bağımsız Sosyal Bilimciler**. 2006 Yılı Raporu, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>, erişim tarihi: 30.12.2009

biçimine özelleştirmeler yoluyla gelen yabancı sermaye de önemli ölçüde destek olmuştur.³⁵

Bu şekilde sağlanan büyüme temposu ise halen tartışılmaktadır. Hızlı büyümenin cari açığın da hızla artmasına neden olması ve bu açığın finansmanının dış borçlanma yaratacağı endişesi Türkiye ekonomisi için kırılganlığı artırmaktadır. Ödemeler bilançosuna bakıldığında, cari işlemler dengesinin açık vermesindeki en büyük payın dış ticaret dengesinde olduğu görülecektir. Dış ticaret açığının ve cari işlemler dengesinde meydana gelen açığın oluşmasında etkili olan faktörleri; tüketim malı ve yatırım malı ithalatında meydana gelen artış, sanayide yaşanan yapısal dönüşüm sonucunda ihracatı artan sanayi gruplarının ithal aramalı ihtiyacı bağımlılığındaki artış ve enerji ithalatına olan bağımlılık ve enerji ithalatında meydana gelen artış şeklinde ifade etmek mümkündür.

Şekil 4. Dış Ticaret Dengesi ve Cari Açıkta Gelişmeler (1990-2009)

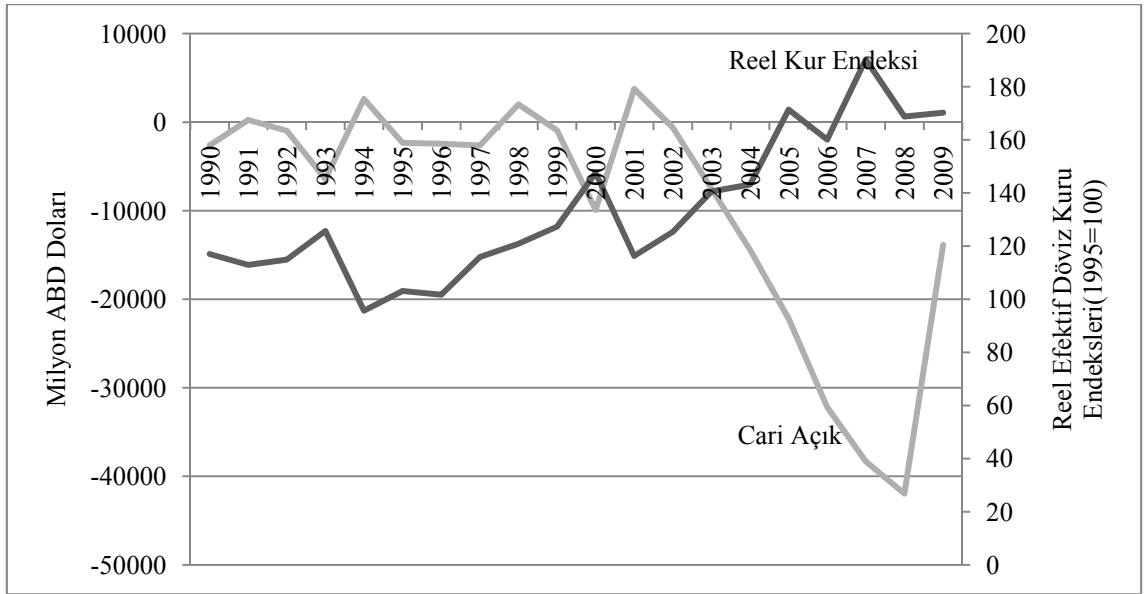
Kaynak: TCMB, EVDS.

Şekil 4'te sunulduğu üzere Türkiye'nin cari açığı 2001 krizinden sonra hızla artmıştır. Büyüme dönemlerinde ihracat artışlarıyla birlikte ithalatın da hızla artması

³⁵ **Bağımsız Sosyal Bilimciler.** 2005 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler, Mart 2005, Ankara, ss. 25-26

cari açığın artmasında en önemli etken olmuştur ³⁶. İthal makine ve teçhizat kullanımı ve ara malı ithalatındaki artışlar bu sürecin temel dinamikleri olmuştur. Türkiye’de ithalatın ucuzlaşmasının ise süreci hızlandırdığı söylenebilir. Bu gelişmeler dış ticaretin değerlendirildiği bölümde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Bu stratejinin temel yansımaları ise döviz kurları ve enflasyon üzerine olmuştur. Ülkede bol miktarda sermaye girişleri döviz fiyatlarını değiştirmiş ve ulusal paranın aşırı değerlendirildiği bir dönem başlamıştır. Yüksek reel faiz aracılığı ile uyarılan sıcak para akımlarının Türkiye para piyasasında bir döviz bolluğu yaşatması kaçınılmazdır. Böylece Türk Lirası yabancı paralar karşısında aşırı değerli konuma sürüklenmektedir. Şekil 5’te 2001 sonrasında reel döviz kur endeksindeki artış açıkça ortaya konulmaktadır.

Şekil 5. Cari Açık ve Reel Kurlardaki Gelişmeler (1990-2009)

Kaynak: TCMB, EVDS.

³⁶ TEPAV. “Büyüyen Sektörlerin Artan İthalatı ve Cari Açığa İlişkin Gelişmeler”, Politika Bilgi Notu, 02.02.2006.

4. TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ORTAK SANAYİ POLİTİKASINA UYUMU

Türkiye, henüz sanayileşme sürecini tamamlayamamıştır. Bu nedenle, özellikle imalat sanayine ve bu sektörde faaliyet gösteren KOBİ’lere yönelik izlenecek politikalar büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de “imalat sanayinin dışa dönük bir yapı içinde ekonomik büyümeyi sürükleyen temel sektör olması” sanayi politikasının temel amacı olarak belirlenmiştir.³⁷ Bu kapsamda 9. Beş Yıllık kalkınma Planı’nda sanayi politikası “Türkiye’de sektörlerin küresel ekonomiye uyumu ve rekabet güçlerinin artması için sektörel politikaların geliştirilmesine yönelik zeminin oluşturulması ve Türkiye’de şirketlerin yatırım ve iş yapmalarının ve verimliliklerini arttırmalarının önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik politika çerçevesinin belirlenmesi” olarak iki kategoride değerlendirilmiştir.

Buna göre Türkiye’de sanayi politikası yaklaşımı “belirli sektörlerin kamu yatırımları ya da teşvikleriyle desteklenmesi değil, kamunun firmaları verimliliğe dayalı büyüme getirecek çeşitli aktivitelere yönlendirmesi ve firmaların verimli çalışmalarının önündeki engelleri kaldırmasından oluşan bir politika paketi” olarak yorumlamıştır. Bu politikalar belirlenirken Türkiye’nin AB’ye uyumu esas alınmıştır. Bu değişim süreci kamunun piyasadaki tüm oyunculara eşit muamele etmesini sağlayacaktır. AB’ye uyumla beraber devlet yardımlarının bu prensip çerçevesinde düzenleneceği, altyapı sektörlerinde serbestleştirmenin girdi maliyetlerini azaltacağı, kayıt dışının azaltılmasının ve standartlara uyulmasının teşvik edileceği beklenmektedir³⁸.

Türkiye’de imalat sanayine yönelik analizlerde, 1980 yılı önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir. 24 Ocak 1980 tarihinde alınan İstikrar Kararları’na kadar geçen dönemde ithal ikameci bir yaklaşım çerçevesinde faaliyette bulunan sanayi sektörü, uygulamaya geçilen yapısal reformlarla birlikte ihracata yönelik, liberal ve dünya ekonomisiyle eklemlenmiş bir yapı içerisinde faaliyette bulunmaya başlamıştır³⁹. Bu nedenle hem Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’ne karşı hem de AB ile gerçekleştirdiği

³⁷ **DPT.** Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013), (Ankara: DPT yayınları, 2006), s. 79.

³⁸ **DPT.** Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.10

³⁹ Oktar Türel. Türkiye’de Sanayi Politikalarının Dünü ve Bugünü. **TMMOB Makine Mühendisleri Odası 2007 Sanayi Kongresi**, (Ankara: 14-15 Aralık 2007)

Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülükleri neticesinde dış ticaretini libere etmiş, devletin ekonomik hayattaki rolünü azaltmayı hedeflemiştir.

Bir diğer önemli tarih ise 01 Ocak 1996 tarihinde uygulanmaya başlanan AB ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliği'dir. Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla, AB'den ithal ettiği sanayi ürünlerine uyguladığı mevcut tüm gümrük vergileri ve eş etkili tedbirleri kaldırmış, üçüncü ülkelere yönelik miktar kısıtlaması uygulamasını AB ile uyumlu hale getirmiştir. Ayrıca, üçüncü ülkelere karşı Birliğin Ortak Gümrük tarifesi (OGT)'ni uygulamaya başlamıştır.

1999 yılında, Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmesinin ardından AB Girişimcilik Politikası'na uyum süreci hızlanmış ve Türkiye, AB tarafından yürütülen program ve çalışmalar içinde yer almaya başlamıştır. AB katılım sürecinde sanayi politikaları da üyelik müzakerelerinde başlıklarından birini oluşturmaktadır. Bu bakımdan, AB sanayi politikalarının iyi analiz edilmesi, Türk imalat sanayine yönelik politikaların belirlenmesi açısından da önemlidir.⁴⁰ Özetle AB'ye katılım süreci Türkiye sanayindeki yapısal dönüşüm sürecini doğrudan etkilemektedir.

Ancak AB'nin bağlayıcı bir Ortak Sanayi Politikası bulunmamakta sadece üye ülkelerin kendi sanayi politikalarını AB'nin hedeflediği stratejilerle ve önceliklerle uyumlaştırmaları beklenmektedir. Türkiye'nin, işletme ve sanayi politikası faslında, müktesebatla makul ölçüde uyum sağladığı 5 Kasım 2008 tarihinde yayımlanan İlerleme Raporu'nda vurgulanmıştır.⁴¹

Bu kapsamda Türkiye 2002 yılında Küçük İşletmeler İçin Avrupa Şartı'nı kabul ettiğine ilişkin Deklarasyonu imzalamış ve İşletmeler ve Girişimcilik Çok Yıllı Programı'na katılmıştır. Ayrıca AB Girişimcilik Politikası ile uyumlu "KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı" hazırlanmıştır⁴². Bu Plan'ın amacı; Avrupa Küçük İşletmeler Şartı'nda belirtilen ilkelere ve AB İşletme ve Girişimcilik İçin Çok Yıllı Programında belirtilen amaçlara uyumlu bir ulusal KOBİ stratejisinin geliştirilmesi ve uygulanmasıdır. Plan, AB üyelik sürecinde izlenecek ulusal KOBİ politikasına ilişkin bir belge niteliğinde

⁴⁰ **DPT.** Türkiye Sanayi Politikası, (Ankara: DPT Yayınları, Ağustos 2003).

⁴¹ **European Commission.** Turkey Progress Report 2008, (Brussels: COM(2008) 674).

⁴² **DPT.** Türkiye'nin KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı 2007,

olup, KOBİ'ler alanında Türkiye'nin AB politikaları ile uyum yönünde izleyeceği yaklaşımı ve KOBİ'lerin rekabet güçlerinin artırılması için alınması gereken önlemleri ifade etmektedir. KOBİ Stratejisi ve KOBİ Eylem Planı, Lizbon Stratejisi de dahil olmak üzere, AB politikalarının esaslarıyla büyük ölçüde uyumludur.

Buna karşılık henüz bir Sanayi Strateji Belgesi yayımlanmamıştır. Türkiye'nin 31 Aralık 2008 tarihli Ulusal Programı'nda işletme ve sanayi politikası alanında önceliğini bir sanayi strateji belgesinin hazırlanması olarak ifade etmiştir.⁴³

Türkiye AB'nin Çerçeve Programları'na 2002-2006 yıllarını kapsayan 6. Çerçeve Programı'ndan itibaren katılım sağlamıştır. Halen devam etmekte olan ve 2007-2013 yılları arasında sürececek olan 7. Çerçeve Programı'na da aday ülke statüsü ile katılmıştır.

Ancak AB iç pazarının rekabetine uyum bakımından, Türk sanayinin AB sanayilerine göre bazı yapısal eksiklikleri mevcuttur⁴⁴. Türkiye sanayinde KOBİ'lerin Ar-Ge alanındaki kapasiteleri oldukça düşüktür. Ülkemizde Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı 2006 yılı itibarıyla yüzde 0,76 iken, AB ortalaması yüzde 1,84'tür.⁴⁵

Ülkemizde imalat sanayinin; teknoloji üretiminde yetersizlik, modern teknoloji kullanımının hızlı yaygınlaşamaması, nitelikli işgücü noksanlığı, yüksek katma değerli ürünlerde sınırlı üretim kabiliyeti, yeni gelişen sektörlerle yeterince yatırım yapılamaması, tesislerin üretim ve yönetim yapılarında iyileştirme ihtiyacı, yatırımcıların bilgiye erişimindeki zorluklar, organize sanayi bölgeleri ihtiyacının yeterli düzeyde karşılanamaması ile kayıt dışılık ve ithalattan kaynaklanan haksız rekabet gibi hızlı gelişmeyi sınırlayan yapısal nitelikteki sorunları devam etmektedir.⁴⁶

Teşvik sisteminin yeniden yapılandırılmasında, temel ilke olarak, ekonomide verimliliği arttıracak yenilikçi faaliyetlerin desteklenmesi benimsenmelidir. Teknolojik

⁴³ **Resmi Gazete.** 2008 Yılı Ulusal Programı, 31 Aralık 2008 tarih ve 27097 sayılı, s.221

⁴⁴ Türkiye sanayinin sektörler bazında AB karşısındaki durumu hakkında ayrıntılı değerlendirme için bkz. Selahattin Bekmez (Ed.), **Türkiye Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizleri**, (Ankara: Nobel yayınları, 2008).

⁴⁵ **DPT.** 2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, (http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/4439/KEP2008_130409.pdf), s.83.

⁴⁶ **DPT.** 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.33.

ilerleme ve yenilik Türkiye sanayi politikasının en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. İmalat sanayinde verimliliği arttırmak için gerekli şartlardan biri de girdi maliyetlerini düşürmeye yönelik politikalar izlemektir. Türk imalat sanayinin yaşadığı dönüşüm süreci nitelikli işgücüne duyulan ihtiyacı daha da arttırmaktadır. Bu süreçte yükselen sektörler geleneksel sektörlerle göre daha fazla eğitilmiş işgücü gerektirmektedir.

Yukarıda ifade edilen Türkiye sanayinin yapısal sorunlarını göz önünde bulundurulduğunda günümüzde AB'nin izlediği piyasa serbestliğine dayanan sanayi politikaların Türkiye'nin ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap vereceği üzerinde önemle durulması gereken bir konudur⁴⁷.

⁴⁷ Altan Soyak. "Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Sanayi Politikası Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım", **TMMOB Ölçü Dergisi**, Aralık, 2005.

İKİNCİ BÖLÜM

İMALAT SANAYİNİN TEMEL GÖSTERGELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. İMALAT SANAYİNİN YAPISI

Türkiye sanayi ağırlıklı olarak özel sektör faaliyetlerinden oluşmaktadır. İmalât sanayinde üretimin % 80’inden fazlası ve gayrisafi sabit sermaye yatırımlarının yaklaşık % 95’i özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Son yıllardaki özelleştirmeler neticesinde kamu sektörünün imalât sanayi içindeki payı azalmaktadır. Türkiye’de toplam 1.720.598 adet girişim vardır. Toplam girişimlerin % 46,19’u ticaret sektöründe faaliyet göstermektedir. Bunu % 14,35 ile imalat sanayi takip etmektedir. Ücretle çalışanlar açısından istihdamın % 40,09’u imalat sanayindedir.

Tablo 5. Küçük ve Orta Boy İşletme Tanımı

Tanım Kriteri	Mikro İşletme	Küçük İşletmeler	Orta Ölçekli İşletmeler
Çalışan Sayısı	0–9	10–49	50–249
Yıllık Net Satış Hasılatı	≤1 Milyon TL	≤5 Milyon TL	≤25 Milyon TL
Yıllık Mali Bilançosu	≤1 Milyon TL	≤5 Milyon TL	≤25 Milyon TL

Kaynak: Resmi Gazete, Sayı: 25997, 18 Kasım 2005.

Türkiye’de imalat sanayinde faaliyet gösteren 281029 işletme bulunmaktadır.⁴⁸ Bu işletmelerde ücretli çalışan 2.4 milyon kişi bulunmaktadır. Bu işletmelerin niteliğine bakıldığında neredeyse tamamının Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) kategorisinde olduğu görülmektedir. Tablo 5’te verilen KOBİ tanımı çerçevesinde 2002 yılı genel sanayi sayımından elde edilen verilere bağlı olarak, Türkiye imalat sanayindeki girişimlerin %89’unun mikro işletme kategorisinde olduğu görülmektedir (Tablo 6).

⁴⁸ **TÜİK.** Türkiye İstatistik Yıllığı 2008, Ankara: TÜİK Yayınları, 2009. s.203.

Tablo 6. İmalat Sanayi Girişimlerinin Ölçeksel Dağılımı

Ölçek (kişi)	İmalat Sanayi Girişim Sayısı	Oran (%)
Sadece işletme sahibi	1.509	0,61
1 – 9	220.03	89,12
10 – 49	20.325	8,23
50 -99	2.453	0,99
100 – 150	946	0,38
151 – 250	719	0,29
251 +	917	0,37
TOPLAM	246.899	100,00

Kaynak: KOSGEB. 2002 Yılı Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, İmalat Sanayi Değerlendirme. Ankara: 2005, s.6.

Türkiye’de imalat sanayinin yerleşim alanlarına göre dağılımına bakıldığında ise, durum aşağıdaki Tablo 7’de görülmektedir. Türkiye’de imalat sanayinin mekansal dağılımı küçük sanayi siteleri, organize sanayi bölgeleri ve iş hanları-pasajlar ile yönlendirilmektedir.

Tablo 7. İmalat Sanayi’nin Bulunduğu Yere Göre Dağılımı

Bulunduğu Yer	İşyeri Sayısı	Oran (%)
Küçük Sanayi Sitesi	47.203	17,66
İş Hanı/ Pasaj	18.575	6,95
Organize Sanayi Bölgesi	11.013	4,13
İş Merkezi	6.198	2,32
Serbest Bölge	1.223	0,46
Diğer	182.972	68,48
Toplam	267.184	100,00

Kaynak: KOSGEB. 2002 Yılı Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, s.9.

Sanayi işletmelerinin bölgesel dağılımı dengeli olmayıp, daha çok Türkiye’nin sanayi katma değerinin yarısından fazlasını oluşturan Marmara bölgesinde yoğunlaşmaktadır. İmalat sanayinin bölgelere göre dağılımına bakarsak, işyeri sayısına

göre dağılımın en yüksek olduğu bölge Marmara Bölgesi, en düşük olduğu bölge ise Doğu Anadolu Bölgesi olarak görülmektedir. Marmara Bölgesi'ni Ege ve İç Anadolu Bölgesi takip etmektedir.

Tablo 8. İmalat Sanayi Faaliyet Kollarının İşyeri Sayısı ve Oranı

İmalat Sanayi Faaliyet Kolları	İşyeri Sayısı	Oran (%)
Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı	33.304	13.48
Mobilya İmalatı; Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer İmalat	31.695	12.83
Giyim Eşyası İmalatı	31.592	12.79
Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı	27.781	11.25
Ağaç Ürünleri İmalatı	26.861	10.87
Tekstil ve Tekstil Ürünleri İmalatı	20.432	8.27
Makine ve Teçhizat İmalatı	17.643	7.14
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünlerin İmalatı	11.13	4.5
Basım ve Yayım	8.706	3.52
Plastik ve Kauçuk Ürünleri İmalatı	7.95	3.21
Derinin Tabaklanması ve İşlenmesi	6.592	2.66
Ana Metal Sanayi	5.616	2.27
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazların İmalatı	4.026	1.63
Kimyasal Madde ve Ürünler İle Suni Elyaf İmalatı	3.786	1.53
Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı Römork İmalatı	3.798	1.53
Tıbbi Aletler; Hassas ve Optik Aletler İle Saat İmalatı	2.044	0.82
Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı	1.954	0.79
Diğer Ulaşım Araçlarının İmalatı	923	0.37
Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı ve Cihazların İmalatı	527	0.21
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makineleri İmalatı	368	0.14
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	67	0.02
Tütün Ürünleri İmalatı	31	0.01
Toplam	246.899	100,00

Kaynak: KOSGEB. 2002 Yılı Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, s.11.

İmalat sanayi işyeri sayılarının illere göre dağılımına bakıldığında en çok girişimin 66.495 işyeri (%24,87) ile İstanbul'da olduğu görülmektedir. İstanbul'u 48.674 işyeri (% 6,99) ile İzmir, 18.509 işyeri (% 6,92) ile Ankara ve 14.664 işyeri (%5,49) ile Bursa ili takip etmektedir. Bu dört il, toplam işyerlerinin %44,27'sini oluşturmaktadır.

Ancak, geleneksel sanayi merkezleri olan İstanbul, İzmir, Adana ve Ankara gibi illerin sanayideki ağırlığında azalma eğilimi görülmektedir. Bu illerde finans, bankacılık, pazarlama, ticaret ve turizm gibi hizmetler yoğunlaşmakta; sanayi faaliyetleri ise civar illere yayılmaktadır. Bunun sonucunda, İçel, Kırklareli, Sakarya ve Tekirdağ gibi yeni sanayi merkezleri oluşmuştur. Yerel girişimciliğin gelişmesi sonucunda Denizli ve Gaziantep de yeni sanayi merkezleri konumuna gelmiştir.

Türkiye'de imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin faaliyet kollarına göre dağılımına bakıldığında fabrikasyon metal ürünleri imalatı, mobilya imalatı; başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar ve giyim eşyası imalatı faaliyet kollarının, girişim yoğunluğuna göre ön plana çıktığı gözlenmektedir. (Tablo 8)

2. İMALAT SANAYİ ÜRETİMİ

Türkiye sanayi son 10 yıllık dönem içinde ortalama % 4 oranında büyümüştür. İzlenen ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile birlikte imalat sanayi üretimi, 1980-1990 döneminde yıllık ortalama %7,3, 1990-2000 döneminde ise %4,4 artmıştır. Tablo 9'da sunulduğu gibi, 2009 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı'nda yer alan sektörlerin GSYİH içindeki paylarına ilişkin yapılan tahminlerde 2010-2012 döneminde ise, sanayi sektörü katma değerinin ortalama yüzde 4,8 oranında artması ve dönem sonunda üretim içindeki payının yüzde 26,6 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir⁴⁹.

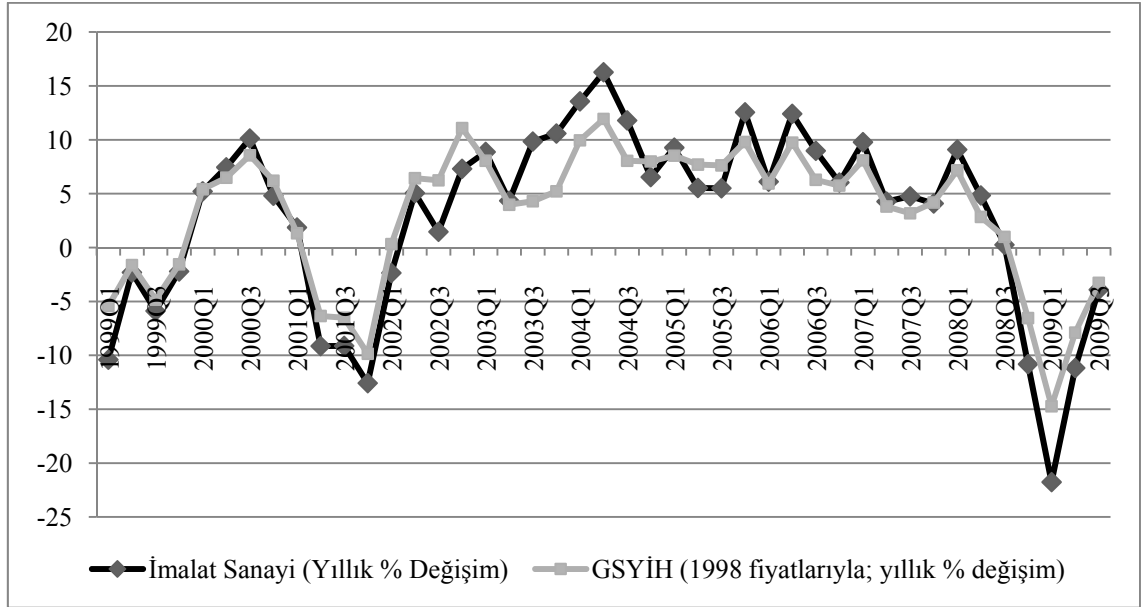
⁴⁹ 2009 Katılım Öncesi Ekonomik Program, s.?

Tablo 9. Sektörler İtibarıyla Katma Değer Gelişmeleri (1998 Fiyatlarıyla, Yüzde)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Gerçekleşen			Tahmin			
Büyüme Oranları							
Tarım	1,4	-6,7	3,5	2,7	3	1,3	1,3
Sanayi	8,3	5,8	1,1	-8,5	4,4	4,5	5,4
Hizmetler	8,2	6,3	1,3	-6,2	3,2	4,2	5,4
GSYH	6,9	4,7	0,9	-6	3,5	4	5
GSYH İçindeki Paylar							
Tarım	10	8,9	9,2	10	10	9,7	9,4
Sanayi	26,5	26,8	26,8	26,1	26,4	26,5	26,6
Hizmetler	61	61,9	62,2	62,1	61,9	62	62,2

Kaynak: 2009 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, s.25

Şüphesiz, bu gelişme içinde imalat sanayinin önemli bir rolü vardır. İmalat sanayindeki gelişme diğer sektörlerin büyümesinden yüksek olduğu için Türkiye’de ekonomik büyümenin motor gücü imalat sanayi olmuştur (Şekil 6). Ancak, sektörün GSYİH içindeki payını artıramaması Türkiye’de sanayileşme süreci açısından sorgulanmalıdır.

Şekil 6. GSYİH ve İmalat Sanayi Büyüme Hızları

Kaynak: TCMB, EVDS.

1990 yılından itibaren, finansal serbestleşme süreci imalat sanayinin gelişimini de yakından etkilemiştir. Kamu mali dengelerindeki bozulma nedeniyle, kamu yatırımlarının durması, faiz oranlarının hızla yükselerek imalat sanayi sektörlerine yapılacak yatırımları olumsuz etkilemesi, yüksek enflasyonla sonuçlanan dengesizliklerin ortaya çıkması ve TL'nin aşırı değerlenmesi nedeniyle imalat sanayi rekabet gücünün azalması finansal serbestliğin imalat sanayi üzerinde yarattığı olumsuz etkiler arasında sayılabilir.⁵⁰

Tablo 10'da sunulan imalat sanayi temel göstergelerini etkileyen üretim, verimlilik, istihdam, yatırımlar, dış ticaret ve ücretler gibi birçok değişken ayrıntılarıyla izleyen başlıklarda aktarılmaya çalışılacaktır.

Tablo 10. İmalat Sanayi ile İlgili Temel Göstergeler (Yüzde)

	2007	2008	2009 ⁽²⁾	2008 AB(27)
GSYH İçindeki Payı (Cari Fiyatlarla)	16,8	16,2	15,7 ⁽³⁾	20,1 ⁽⁵⁾
Üretim Artışı (Sabit Fiyatlarla) ⁽¹⁾	6,6	-1,8	-17,7	-1,9
İhracat Artışı (Cari Fiyatlarla)	26,0	23,8	-31,0	4,8 ⁽⁶⁾
Toplam İhracat İçindeki Payı	94,2	94,8	94,3	90,9 ⁽⁶⁾
İthalat Artışı (Cari Fiyatlarla)	21,3	12,2	-36,7	8,6 ⁽⁶⁾
Toplam İthalat İçindeki Payı	78,8	74,4	78,3	88,4 ⁽⁶⁾
Sabit Sermaye Yatırımı Artışı	5,0	4,0	-25,0 ⁽⁴⁾	-
Özel Sektör S.S.Y. İçindeki Payı (Cari Fiy.)	45,3	46,3	43,7 ⁽⁴⁾	-
İmalat Sanayi İstihdam Artışı	0,5	3,6	-8,9 ⁽³⁾	-0,1
Kurulan İşletme Sayısı (Adet)	14 845	13 478	8 273	-
Kapanan İşletme Sayısı (Adet)	3 751	4 257	3 246	-
Özel Kesim Kapasite Kullanım Oranı	80,7	77,0	67,8	72,0 ⁽⁷⁾

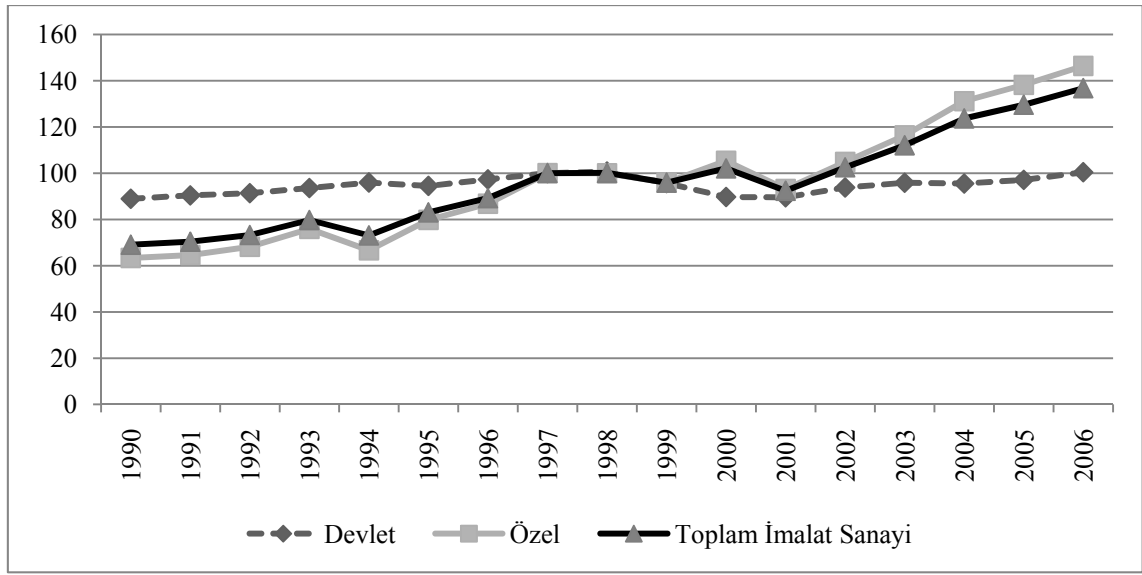
Kaynak: DPT, 2010 Yılı programı, s.156'dan aynen alınmıştır.

[(1) 2005=100 Serisi, (2) 8 aylık, (3) 6 aylık] (4) DPT-Yıllık Tahmin (5) Sanayi Sektörü Verisi,

(6) SITC Sınıflandırmasına Göre (7) 2009 Yılı ilk 9 aylık ortalama.

⁵⁰ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**. (15. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2004), s.364.

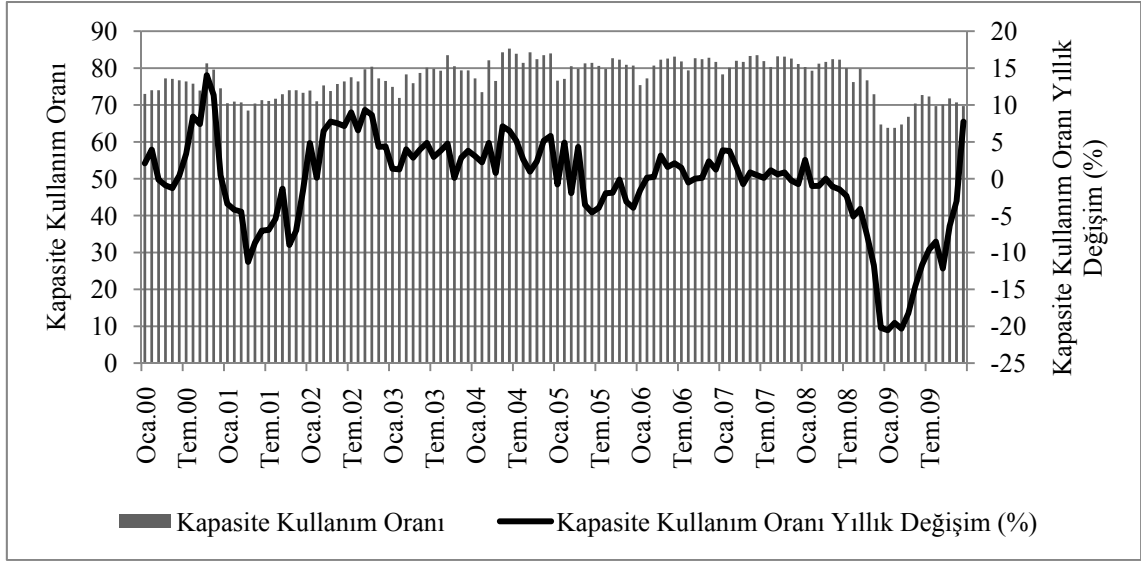
Şekil 7’den de görüleceği üzere imalat sanayi üretimi 2001 krizinin ardından hızla artmıştır. Bu gelişmede özel imalat sanayi, sanayi üretiminin motor gücü olmuştur. 2005 yılından itibaren TÜİK’in yeni tanımlamış olduğu seriye göre 2006 yılında, bir önceki yıla göre, %7,7, 2007’de 6,6 imalat sanayi üretimi artmıştır. 2008’de ise %2, 2009’da %10,9 azalma göstermiştir. Son iki yılda imalat sanayi üretimindeki azalmayı küresel kriz nedeniyle gerçekleşen talep daralmasıyla açıklamak mümkündür.

Şekil 7. İmalat Sanayi Üretim Endeksi (1997=100)

Kaynak: TÜİK.

İmalat sanayi üretimindeki gelişmeleri kapasite kullanım oranı ile birlikte değerlendirdiğimizde, 2001 krizinden sonra yaşanan toparlanma 2008 yılına kadar devam etmiştir. Ancak, bu tarihten sonra küresel krizin etkileri oldukça hissedilmiş, 2009 yılının başında imalat sanayi açısından dip noktalar yaşanmıştır. Günümüzde imalat sanayi üretiminin ve kapasite kullanım oranlarının artmaya başladığı, sanayide toparlanma sürecinin başladığı söylenebilir.

Şekil 8. İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı-Üretim Değeri Ağırlıklı

Kaynak: TCMB, EVDS.

3. DIŞ TİCARETTEKİ YERİ

24 Ocak 1980 yılında yapılan strateji değişikliğinin en önemli sonuçlarından birisi sanayi ürünleri ihracatındaki olumlu gelişmedir. Bu tarihten sonra tarımsal ürünler ihracatı azalırken sanayi sektörünün ihracatı sürekli artmış ve buna bağlı olarak da sektörün GSMH içindeki payı büyümüştür. Sanayi ürünleri ihracatı gelirlerinin artması da bir ülkenin sanayileştiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

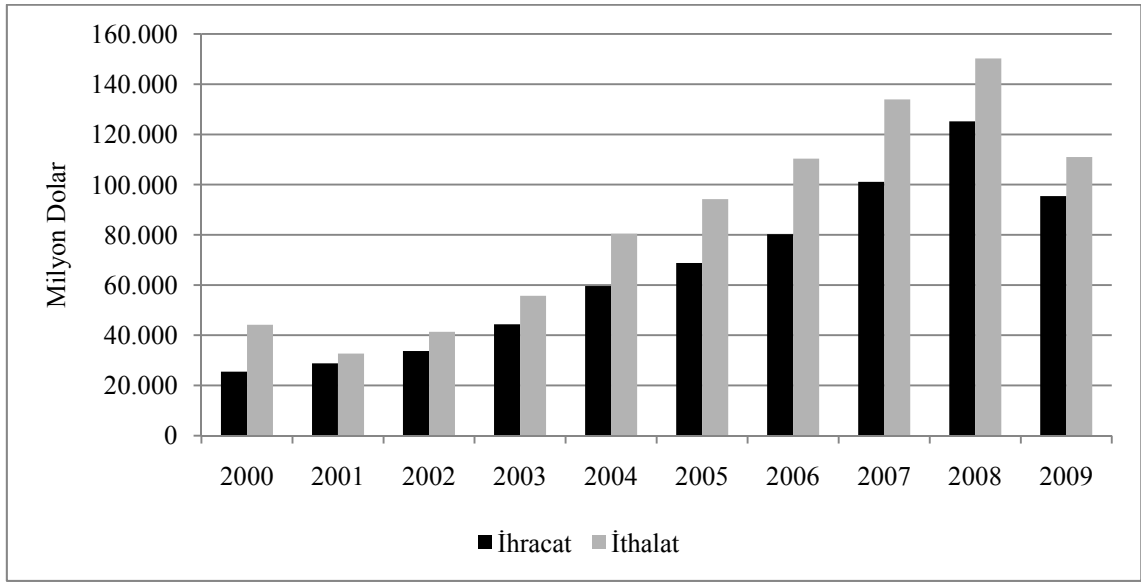
İzlenen ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile birlikte imalat sanayi üretimi, 1980-1990 döneminde yıllık ortalama %7,3, 1990-2000 döneminde ise %4,4 artış göstermiştir. Sanayideki büyümenin en önemli yansıması dış ticarete gözlenmiştir. Toplam ihracat 1980'den sonra hızlı artış göstermiş; 1980 yılında 2.9 milyar ABD doları değerindeki toplam ihracatın %36'sını sanayi ürünleri oluştururken bu oran 2008 yılına gelindiğinde Tablo 11'de sunulduğu üzere, 132 milyar dolarlık ihracatın %93,4'üne ulaşmıştır. Ancak, sanayi ürünlerindeki bu hızlı artışın yanında bu ürünlerin önemli bir kısmının tarıma dayalı imalat sanayi dallarınca üretildiğini de belirtmek gerekmektedir. Toplam ihracat içinde en önemli kalemler gıda, dokuma, tekstil, giyim ve deri giyim mamulleridir.

Tablo 11. Toplam İhracat İçinde İmalat Sanayi Ürünlerinin Payı

	İmalat Sanayi Ürünleri İhracatı	Toplam İhracat	Oran(%)
2000	25,518	27,775	91.9
2001	28,826	31,334	92.0
2002	33,702	36,059	93.5
2003	44,378	47,253	93.9
2004	59,579	63,167	94.3
2005	68,813	73,476	93.7
2006	80,246	85,535	93.8
2007	101,082	107,271	94.2
2008	125,188	132,027	94.8
2009	95,445	102,138	93.4

Kaynak: DTM.

Şekil 9’da görüleceği üzere imalat sanayi ticaret açığı 2001 krizinin ardından hızla artmaya başlamıştır. 2001 krizi ve yaşanan devalüasyonun ardından imalat sanayi ticaret açığı 3.8 milyar dolara kadar gerilemiştir. Açık 2005’te 11 milyar dolar, 2009’da ise 32.8 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. 2009 yılında oluşan dış ticaret açığının %85’i imalat sanayi ürünleri ticaretinin yarattığı açıktan oluşmaktadır.

Şekil 9. İmalat Sanayi ürünleri Dış Ticareti (2000-2008)

Kaynak: DTM.

Türkiye’de imalat sanayinin gelişimi açısından, sanayi ürünleri ticaret açığının gelişimi önem kazanan bir konudur. Bu konunun analizi, sanayileşme sürecinin izleyeceği yol açısından belirleyicidir. Dolayısıyla hangi ürünlerin ticaretinin yapıldığına bakılması gerekmektedir.

Dış rekabete açık imalat sanayi, hızla gelişen teknoloji karşısında, giderek hammadde ve emeğe dayalı üretim yapısından teknoloji yoğun bir yapıya dönüşmesi beklenmelidir. 2000’li yıllarda Türkiye’nin ihracatında yatırım, ara malları ve tüketim malları açısından dağılımına bakıldığında yatırım malları ihracatının 2 milyar dolar seviyesinden 2009 yılında 11 milyar dolar seviyesine yükseldiği görülmektedir. Tablo 12’deki veriler bakıldığında yatırım mallarının toplam ihracat içindeki payı 2000 yılında %8 iken 2009 yılında %11 seviyesine yükselmiştir.

Tablo 12. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat ve Dağılımı

	Yatırım malları	Ara malları	Tüketim malları	Diğerleri	Toplam
2000	2,176	11,565	13,987	47	27,775
2001	2,658	13,369	15,262	46	31,334
2002	2,790	14,657	18,465	147	36,059
2003	4,344	18,494	24,125	289	47,253
2004	6,531	25,946	30,502	189	63,167
2005	7,998	30,290	34,835	354	73,476
2006	9,423	37,788	37,790	533	85,535
2007	13,755	49,403	43,696	418	107,272
2008	16,725	67,734	47,077	491	132,027
2009	11,119	49,710	40,752	559	102,139
Toplam İhracata Oranı					
	Yatırım malları	Ara malları	Tüketim malları	Diğerleri	Toplam
2000	7.8	41.6	50.4	0.2	100
2001	8.5	42.7	48.7	0.1	100
2002	7.7	40.6	51.2	0.4	100
2003	9.2	39.1	51.1	0.6	100
2004	10.3	41.1	48.3	0.3	100
2005	10.9	41.2	47.4	0.5	100
2006	11	44.2	44.2	0.6	100
2007	12.8	46.1	40.7	0.4	100
2008	12.7	51.3	35.7	0.4	100
2009	10.9	48.7	39.9	0.5	100

Kaynak: DTM

Türkiye'nin ihracatında en büyük paya sahip olan ara mallarının bu özelliğini koruduğunu; 2000 yılında %41 olan payının 2009 yılında %48,7 seviyesine yükseldiği göze çarpmaktadır. Bu gelişmelere karşılık tüketim malları ihracatı miktar olarak artmasına karşılık, toplam ihracat içindeki payı oransal olarak azalmıştır.

Tablo 13. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat ve Dağılımı

	Yatırım Malları	Ara Malları	Tüketim Malları	Diğerleri	Toplam
2000	11,365	36,010	6,928	199	54,503
2001	6,940	30,301	3,813	344	41,399
2002	8,400	37,656	4,898	600	51,554
2003	11,326	49,735	7,813	466	69,340
2004	17,397	67,549	12,100	493	97,540
2005	20,363	81,868	13,975	567	116,774
2006	23,348	99,605	16,116	508	139,577
2007	27,054	123,640	18,694	675	170,063
2008	28,021	151,747	21,489	707	201,964
2009	21,469	99,447	19,282	671	140,869
Toplam İthalata Oranı					
2000	20.9	66.1	12.7	0.4	100
2001	16.8	73.2	9.2	0.8	100
2002	16.3	73.0	9.5	1.2	100
2003	16.3	71.7	11.3	0.7	100
2004	17.8	69.3	12.4	0.5	100
2005	17.4	70.1	12.0	0.5	100
2006	16.7	71.4	11.5	0.4	100
2007	15.9	72.7	11.0	0.4	100
2008	13.9	75.1	10.6	0.3	100
2009	15.2	70.6	13.7	0.5	100

Kaynak: DTM

İthalata bakıldığında ise farklı bir gelişme göze çarpmaktadır. Ara malı ithalatı, toplam ithalat içinde %70 civarında paya sahiptir. Tüketim mallarının payı ise, daha ziyade döviz kurlarındaki gelişmelere bağlı olarak % 9-13 aralığında paya sahip olmaktadır (Tablo 13).

Dünya ekonomisinde imalat sanayi, hızla gelişen teknoloji karşısında, giderek hammadde ve emeğe dayalı üretim yapısından teknoloji yoğun bir yapıya dönüşmektedir. Gelişmiş ülkeler, bilgi ve beceri gerektiren, AR-GE'ye dayanan, ileri teknoloji sanayi dallarına yönelmektedirler. Dünya ekonomisinde imalat sanayinde karşılaştırmalı üstünlükler, doğal kaynak zenginliğinden çok, sahip olunan teknoloji seviyesine bağlı bir duruma gelmiştir. Bu nedenle Türkiye, imalat sanayinde mevcut teknolojilerini yaygınlaştırmayı, yeni teknolojiler ve bunlara dayalı sanayilerin kurulmasını, AR-GE faaliyetlerinin desteklenmesini, bölgesel gelişmeyi ve çevrenin korunmasını desteklemek zorundadır.⁵¹

Tablo 14. İmalat Sanayi Üretim ve İhracatının Yapısı (2002-2008)

Teknoloji Yoğunluğu ⁽¹⁾	TÜRKİYE				AB
	Üretim		İhracat		İhracat ⁽³⁾
	2002	2008 ⁽²⁾	2002	2008	2006
Yüksek	5,1	4,1	6,2	3,1	21,6
Ortanın Üstü	18,2	24,8	24,3	30,9	41,1
Ortanın Altı	26,7	32,1	22,8	37,7	19,1
Düşük	50,0	39,0	46,8	28,3	18,3

Kaynak: DPT, 2010 Yılı Programı, s.157'den aynen alınmıştır.

(1) OECD sınıflandırması esas alınmıştır.

(2) 2006 yılı fiyatlarıyla DPT tahminidir.

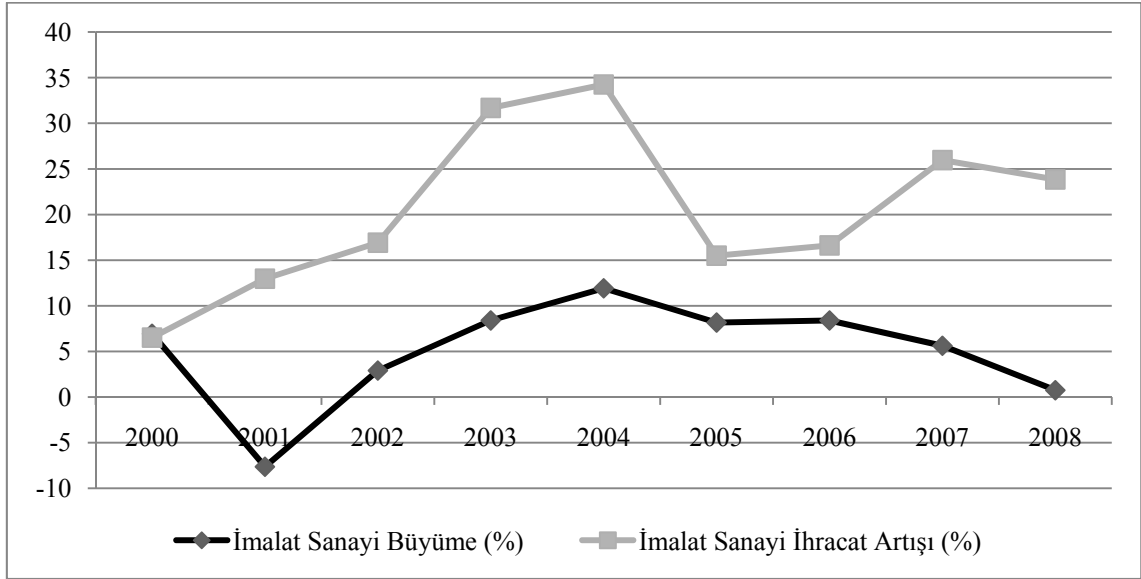
(3) OECD üyesi AB ülkeleri

2001 krizi sonrasında Türkiye imalat sanayi orta teknoloji sektörlerine doğru yapısal dönüşüm yaşamaktadır. Çin ve Hindistan gibi ucuz emek gücüne sahip ülkelerle tekstil, giyim, deri gibi geleneksel sektörlerde rekabet güçleşmiş ve 2002 yılından itibaren üretimde darboğazlar yaşanmıştır. Buna karşılık, özellikle son yıllarda otomotiv, makine, beyaz eşya, ana metal ve petrol ürünlerindeki yüksek ihracat artışları, orta teknoloji sektörlerinin üretim ve ihracattaki payının artmaya devam etmesinde

⁵¹ Karluk, 2007, a.g.e., s.228.

etkili olmuştur. Türkiye imalat sanayini, AB ülkeleri ile karşılaştırdığımızda yüksek ve ortanın üstü teknoloji sektörlerinin payının düşük kaldığı görülmektedir.⁵²

Son yıllarda ithalattaki hızlı artış süreci, imalat sanayi üretiminin ara malı ithalatına bağımlılığı olgusunu gündeme getirmiş bulunmaktadır. Ekonomide hızlı büyüme dönemlerinde karşılaşılan temel sorunlardan birisi, ekonominin ara malı ithalatına bağımlılığı nedeniyle ithalatta gözlenen yükselmedir. 2001 krizinin ardından, ekonomi son üç yılda tekrar hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Gerek iç talep yapısındaki değişim, gerek uluslararası rekabet koşulları, imalat sanayi üretiminin alt sektörler itibariyle önemli ölçüde farklılık göstermesine de yol açmıştır. Bazı sektörler yüksek üretim artışları sağlarken, özellikle geleneksel ve yerli girdi kullanımının ağırlıklı olduğu üretim sektörlerinde durgunluk gözlenmiştir. Üretim kompozisyonundaki bu değişim de, imalat sanayinin ithalata bağımlılığını artırıcı bir etki yaratmıştır.⁵³

Şekil 10. İmalat Sanayi Büyüme ve İhracat Artışı (%)

Kaynak: TCMB, Dış Ticaret Müsteşarlığı.

⁵² DPT, 2010 Yılı programı, s.158

⁵³ Yükseler ve Türkan, a.g.e., s.30.

2000’de imalat sanayindeki büyüme hızı ile sanayi ürün ihrac hızı yaklaşık aynı iken, 2001’de imalat sanayinin % 8’den fazla küçülürken sanayi ihracatının %13 arttığı görülmüştür. İzleyen yıllarda ise sanayi ürün ihracatı, imalat sanayi üretim temposunun hep üstünde seyretmiştir. Şekil 10’dan da açıkça görüleceği üzere Türkiye’de imalat sanayi üretimindeki değişme ile sanayi ürünü ihracatı arasındaki ilişki zayıflamıştır.

Bu noktada Türkiye imalat sanayi için, ele alınan dönem için imalat sanayi ihracatının artışının, imalat sanayi üretimini artırmadığını söylemek mümkündür. Üretim artışları gerçekleşmiyorsa, beklenildiği ya da arzu edildiği gibi imalat sanayi istihdamının da artması gerçekleşmemektedir.

4. İSTİHDAMA KATKISI

Ülkemizde nüfus artış hızının sanayileşmiş ülkelerinkiyile karşılaştırılamayacak oranda yüksek olduğu da gözlenmektedir. Bu artışa koşut olarak istihdam yaratılamaması işsizlik sorununu giderek ağırlaştırmaktadır. Üretim kapasitesini artıran imalat sanayi istihdam yaratamamaktadır. İhracata dayalı sanayileşme stratejisi altında Türkiye ekonomisi sanayi sektöründe son dönem üretim artışlarına paralel bir istihdam artışı yaratabilmiş değildir.⁵⁴ 1991-2000 döneminde ortalama istihdam artışı %-2,3’tür. Kamunun ortalaması %-7,8, özel imalat sanayinin ise %-0,8’dir. 2001-2005 döneminde ise gelişim değişmemiş, kamunun ortalaması %-8,3, özel imalat sanayinin ise %0,1’dir.

Türkiye ekonomisi için 2007-2013 yıllarını kapsayan 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndaki öngörülere bakıldığında mevcut eğilimin devam etmesine yönelik politikaların izleneceği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Kalkınma Planı döneminde GSYİH’nın yıllık ortalama 7 oranında atması beklenmektedir. Hizmet sektörünün bu gelişme içerisinde GSYİH’daki payının %65 seviyesine ulaşması öngörülmektedir. Bu hızlı büyüme döneminde istihdamın ise yıllık ortalama %2,7 oranında artacağı ve bu gelişmenin hızlı nüfus artışı ve tarımdaki çözülmeye rağmen işsizlik oranının azalmasına yardımcı olacağı tahmin edilmektedir. Kalkınma Planındaki bir başka dikkat çekici öngörü ise,

⁵⁴ **BSB**, 2006 Yılı Raporu, IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset, Ankara, 2006. ss.20-28.

⁵⁵ **DPT**, 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.33.

sanayi sektörü üretim artış hızı ekonomik büyümenin üzerinde öngörülmesine rağmen (7,8) istihdam yapısındaki değişimin hizmet sektörü lehine olmasıdır.

Tablo 15. Sanayi Sektörünün İstihdama Katkısı (Bin Kişi)

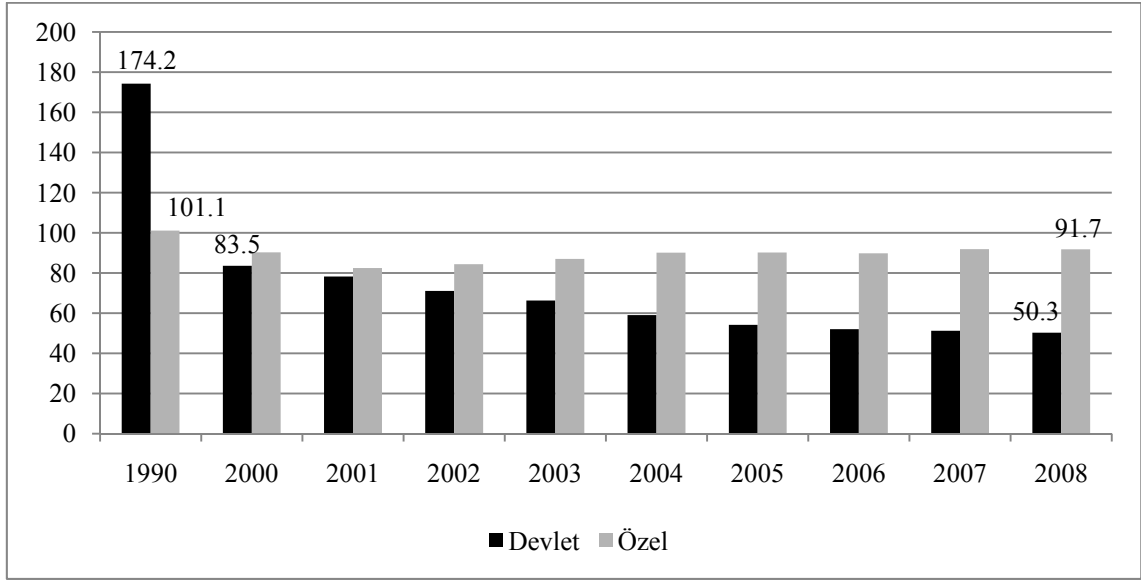
Yıllar	İstihdam	Sanayi İstihdam	Oran
1990	20552	3033	14.76
2000	23078	3810	16.51
2001	23491	3774	16.07
2002	23818	3954	16.60
2003	23640	3846	16.27
2004	22016	3919	17.80
2005	22455	4178	18.61
2006	22879	5419	23.69
2007	23114	4314	18.66
2008	23805	4441	18.66
2009*	25011	4302	17.20

*: 2009 Kasım ayı

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

Ekonomik krizle birlikte ortaya çıkan bu olgunun, krizden çıkış sürecinde de işsizlik oranları üzerinde bir baskı oluşturacağı ve işsizlik oranının ancak aşamalı bir gerileme göstereceği öngörülmektedir. Bu çerçevede, işsizlik oranı 2010, 2011 ve 2012 yılları için sırasıyla yüzde 14,3, yüzde 14,1 ve yüzde 13,3 olarak tahmin edilmektedir.⁵⁶

⁵⁶ 2009 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, s.28.

Şekil 11. İmalat Sanayi Üretiminde Çalışanlar Endeksi- (1997=100)

Kaynak: TCMB, EVDS.

Şekil 11’de sunulan imalat sanayi çalışanlar endeksi devlete ait imalat sanayi işletmelerinde istihdamın azaldığı açıkça görülmektedir. 1990 yılında 174 olan endeks değeri 2000 yılına gelindiğinde yarı yarıya azalmıştır.

1980 sonrası ihracata dayalı büyüme politikası döneminde Türkiye imalat sanayinde dış ticarete açılma ve imalat sanayinin istihdam yaratma potansiyeline ilişkin yapılan kapsamlı bir çalışmada şu sonuca ulaşılmıştır: dış ticaret politikaları ve makro ekonomik ortam, sanayinin istihdam yaratma potansiyelinde çok önemli bir rol üstlenmektedirler.⁵⁷ Ayrıca, finansal serbestleşme sonrasında ülkeye kısa vadeli sermaye akımı çekmekte anahtar bir rol üstlenen yüksek reel faiz oranları ve reel döviz kurundaki aşınma ile 1990’ların başında reel ücretlerdeki artışlar sanayinin istihdam yaratma potansiyelinde çok önemli etkiye neden olmuşlardır. Sabit sermaye yatırımları uzun dönemde ekonomik büyümenin ve istihdam artışının ana belirleyici unsurlarından biridir.⁵⁸

⁵⁷ Erol Taymaz, Trade Liberalization and Employment Generation: The Experience of Turkey in the 1980s, **Turkey: Economic Reforms, Living Standards, and Social Welfare Study** (edited by Ana Revenga), (Vol II Technical Papers, Washington, D.C.: World Bank), 1998.

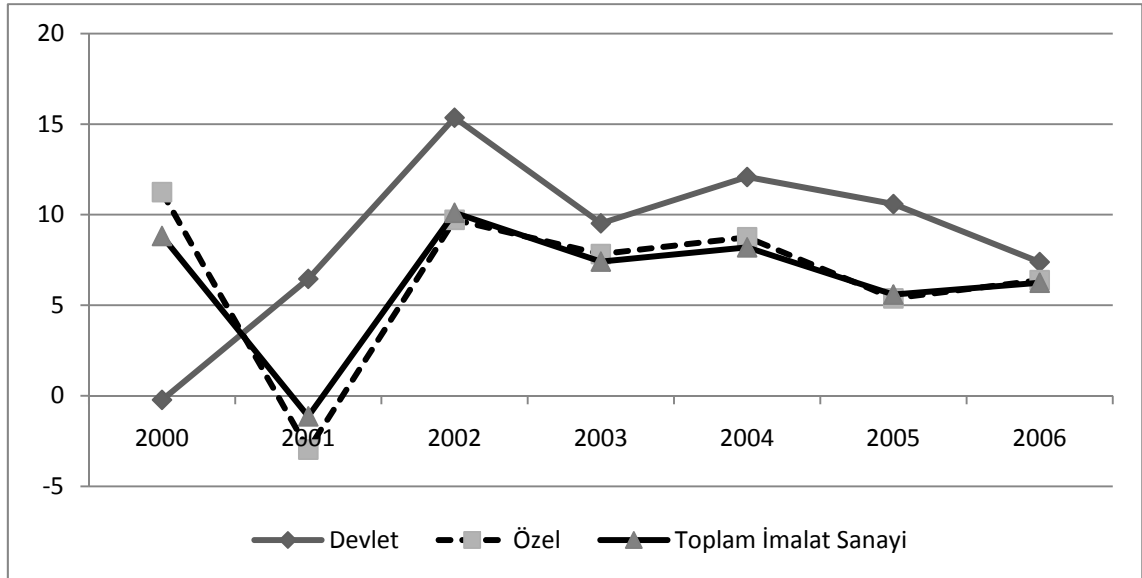
⁵⁸ İbrahim Arısoy, "Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2005.

1980 sonrası imalat sanayinin düşük düzeyde istihdam artışı yaratmasının ardında yatan unsurlardan birisi de budur. İmalat sanayinin istihdam performansı ile katma değerin artış hızı ve kapasite kullanım oranları arasında güçlü bir ilişki vardır.

5. İMALAT SANAYİNDE VERİMLİLİK VE ÜCRETLER

Türkiye ekonomisinde 1980 yılı sonrasında piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması ve ekonominin dışa açılması yönünde önemli adımlar atılmasına rağmen eğitim, Ar-Ge ve kurumsal yapının iyileştirilmesi gibi teknolojik gelişmenin temeli olan, verimlilik artırıcı unsurlara yeterince önem verilmemiştir.

Özel sektör imalat sanayinin üretim artışına karşılık verimlilik göstergelerine bakıldığında 1991-2000 döneminde % 6,7 ve 2000-2006 döneminde ise % 6,6 arttığı görülmektedir. Kamu kesiminde çalışanların sayısında hızlı bir gerileme olmasına rağmen verimlilik artış oranları aynı dönemler için sırasıyla 7,8 ve 8,7 olmuştur. Buradan da kamu kesiminde sağlıklı bir üretkenlik artışı yerine, daha az sayıda işçi çalıştığı için kişi başına katma değerin daha yüksek görüldüğü bir artış karşımıza çıkmaktadır.

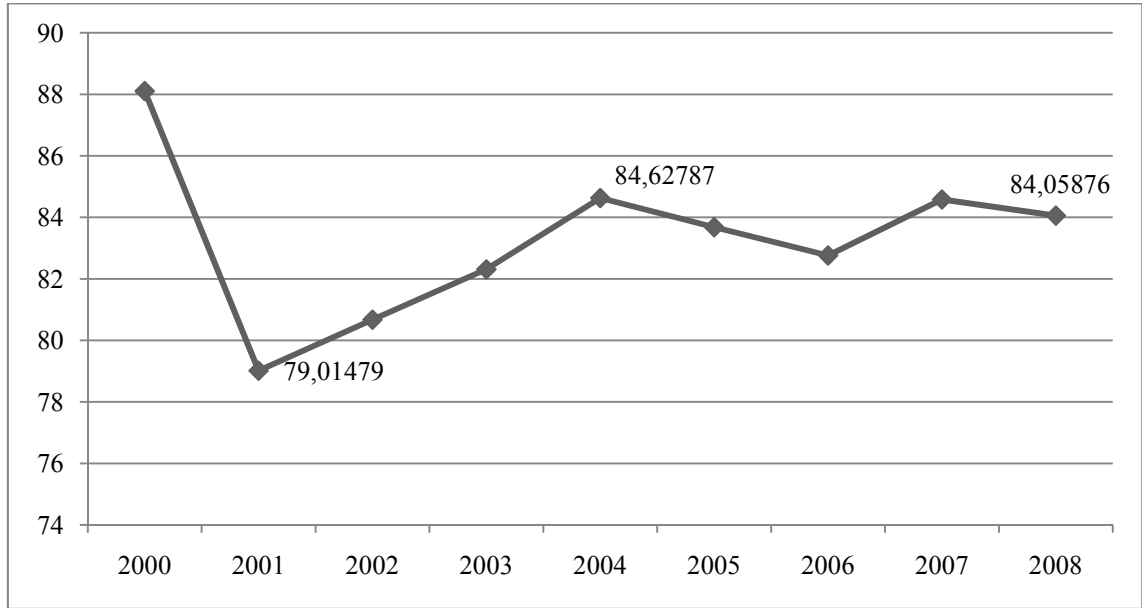

Şekil 12. İmalat Sanayi Üretimde Çalışan Kişi Başına Kısmi Verimlilik Endeksi Değişim Oranı (1997=100)

Kaynak: TCMB.

Nitekim TÜİK verilerine göre 2000 yılında devlet imalat sanayinde çalışanlar endeksi 83.5 iken 2008 yılının sonunda bu değer 50.3 olmuştur. Kamu kesimi sanayi istihdamı hızla ve güçlü bir şekilde eritilmektedir. İmalat sanayi üretim endeksi takip edildiğinde kamu kesimi için yıllık üretim artışlarının da oldukça cılız olduğu gözlemlenmektedir. Bir başka deyişle, kamu kesimi için imalat sanayi verimlilik artışı üretime yeni yatırım ve buna bağlı teknolojik gelişmeye dayalı sağlıklı bir verimlilik artışı olmaktan çok, daha az işçi çalıştırıldığı için kişi başına katma değerın daha yüksek görüldüğü bir artıştır.

Verimlilik artış hızı üzerinde etkili bir başka gösterge de imalat sanayi üretiminde çalışılan saat endeksidir. Şekil 13'te görüleceği üzere 2001 krizi sonrasında çalışılan saat endeksi aşamalı olarak artmıştır. Bu gelişmeler bize çalışan işçi başına çalışma süresinin yaklaşık dönem sonunda 2001 yılına göre %6 arttığını göstermektedir.

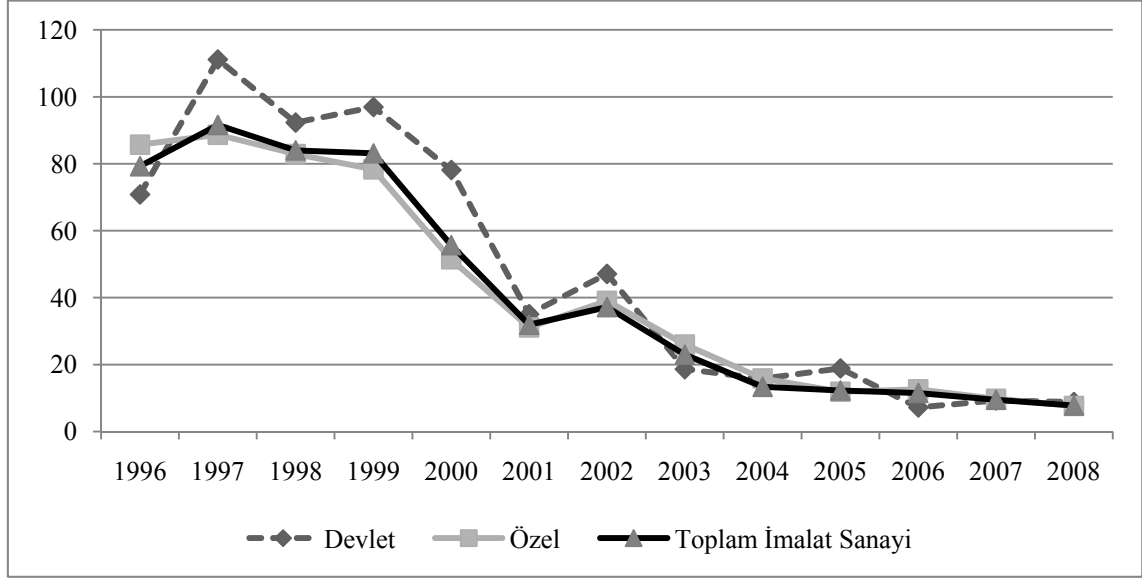

Şekil 13. İmalat Sanayi Üretiminde Çalışılan Saat Endeksi (1997=100)

Kaynak: TCMB, EVDS.

Aşağıda Şekil 14'te imalat sanayi ücretlerindeki gelişim ortaya konulmuştur. Serbest ticarete konu imalat sanayinde, artan küresel rekabette ayakta kalabilmesi için bir yandan işgücü üretkenliğinde artışların sürmesi, bir yandan da işgücü maliyetlerinin devamlı baskı altında tutulması gerekmektedir. Sağlıklı ve kalıcı teknolojik ilerlemeler

içermeyen işgücü tasarruflarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan verim artışları, istihdam yaratmayan büyüme olgusunun yaygınlaşmasına yol açmakta, işsizlik oranları giderek yükselmektedir.⁵⁹

Şekil 14. İmalat Sanayi Üretimde Çalışılan Saat Başına Ücret Endeksi Değişim Oranı (1997=100)

Kaynak: TÜİK.

Geçmiş beş yıllık dönem boyunca sanayi sektörü daha yüksek bir üretim düzeyi tutturmayı, daha az işçiyi daha fazla çalıştırıp, daha az reel ücret ödeyerek başarabilmiştir. Bu üretim artışı işçi verimliliğindeki artışla sağlanırken işgücü maliyetinin devamlı baskı altında tutulması sonucu ekonomik büyüme işçilerin refahına bir katkı sağlamadığı gibi reel alım gücünü de azaltmış, yoksulluğu artırmıştır.⁶⁰

6. YATIRIMLAR

Ekonominin uzun dönemli büyümesi ve yapısal olarak yenilenmesi sanayileşme ile mümkündür. Hızlı gelişmenin itici gücünü oluşturan bir sanayi alt yapısını oluşturmak için yatırımların özellikle imalat sanayinde üretim kapasitesini arttıran,

⁵⁹ BSB. 2006 Yılı Raporu, s.28.

⁶⁰ BSB. 2005 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler, s.20.

teknolojik gelişme ve yenilikleri izleyen alanlarda hızlandırılması çok büyük bir önem arz etmektedir. Bu açıdan 1970'li yıllar sanayi yatırımları bakımından olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu yıllarda kamu yatırımlarının önemli bir kısmı imalat sanayine yapılmış, uygulanan sanayi politikaları doğrultusunda özel sektör birikimleri de yatırımlara dönüşmüştür.

Türkiye'de sanayiye yönelik yatırımları da 1980 öncesi ve sonrası olarak iki dönemde incelemek mümkündür. 1962'den 1980 yılına kadar süren planlı sanayileşme ile birlikte korumacı dış ticaret politikaları ile birlikte imalat sanayinde önemli düzeyde üretim ve yatırım artışı sağlandığı görülmektedir. Özel sektör sabit sermaye yatırımlarının yaklaşık %40'nı imalat sanayi oluşturmuştur. Korumacı-müdahaleci politikalarla birlikte düşük faizler, çeşitli teşvik ve sübvansiyonlarla ülkenin sanayileşme politikasına paralel biçimde bu sektörde önemli yatırım harcamaları yaratılmıştır. Bu dönemde içe dönük bir büyüme stratejisi izlendiğinden, yatırım kararlarının belirlenmesinde mevcut dışsal faktörler tüm sektörler için olumlu bir ortam yaratmıştır.

Tablo 16. Başlıca Yatırım Harcamaları Göstergeleri

Dönemler	Toplam Yatırım/GSMH	Kamu Yatırımları/GSMH	Özel Yatırım/GSMH
1962-1973	18,7	6.1	12.6
1974-1979	23,5	8,3	15,2
1980-1984	20	8.5	11.5
1985.1988	23,4	9,6	13.9
1989-1994	23.5	6,9	16,6
1995-2001	24,1	4,7	19,4

Kaynak: DPT.

Türkiye'de kamunun ekonomi içerisindeki ağırlığının azaltılması düşüncesine bağlı olarak, kamunun sabit sermaye yatırımlarının gerek GSMH, gerekse toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payında önemli ölçüde azalma göze çarpmaktadır. Kamunun altyapı yatırımlarına yönelik faaliyetleri devam etse de 1980 yılında kamunun

imalat sanayi yatırımlarının toplam kamu sabit sermaye yatırımları içindeki payı cari fiyatlarla %26.3 iken 1986 yılına gelindiğinde bu oran %10'un altına düşmüş ve son yıllarda ise %15 seviyelerinde seyretmiştir (Tablo 17). İmalat sanayine yönelik yatırımlarda bu azalmaya karşılık kamuda öncelik enerji, ulaştırma ve haberleşme sektörlerine kaymıştır. Özel sektör yatırımlarında ise imalat sanayinin ardından son yıllarda ulaştırma, konut, turizm ve sağlık en büyük payı almaktadır.

Tablo 17. İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımlarının Dağılımı

	Kamu Sektörü	Değişim (%)	Özel Sektör	Değişim (%)	Toplam (Milyon TL)
1996	4.1	-7.4	26.1	12.1	2,994
1997	2.5	-19.3	22.9	0.9	5,946
1998	2.7	16.9	23.4	-4.5	9,663
1999	2.6	-1.1	23.8	-17.5	12,156
2000	2.9	32.1	26.5	25.0	19,972
2001	4.0	-3.3	24.8	-38.1	22,170
2002	3.2	-11.9	35.6	23.4	30,175
2003	2.6	-25.1	39.2	40.0	40,136
2005	1.7	-7.5	42.1	25.0	73,069
2006	2.0	24.5	42.2	20.0	93,159
2007	1.0	-46.6	45.3	5.0	154,381
2008	0.9	1.3	46.3	-5.0	152,692
2009 ^(*)	1.3	43.3	43.7	-25.0	121,824
2010 ^(**)	1.1	-2.5	43.7	7.0	136,813

(*) Gerçekleşme Tahmini

(**) Program

Kaynak: DPT.

7. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Türkiye’de dışa açılma stratejisi çerçevesinde yabancı sabit sermaye yatırımlarının ülkeye çekilmesi hep gündemde olmuştur. İzin verilen yabancı sermaye bazında doğrudan yabancı yatırımlar 1980-2003 döneminde imalat sanayini tercih

etmiştir. Daha sonra % 44 oranıyla hizmetler sektörü gelmektedir. Toplam yabancı sermaye içinde pay en fazla % 49.57 oranı ile hizmet sektöründedir. İmalat sanayinin toplam yabancı sermaye içindeki payı %41.52'dir. Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar bankacılık ve diğer finansal hizmetler ile haberleşme alanlarında yoğunlaşmıştır.

Tablo 18. Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (Milyon Dolar)

Sektörler	2002	2003	2006	2007	2008	2009
Tarım	0	1	6	9	41	42
Madencilik	2	14	122	337	152	194
İmalat Sanayi	110	448	1,866	4,211	3,931	1,645
Hizmetler	442	196	15,533	14,012	9,541	2,167
Diğer	68	86	112	567	1,068	1,646
<i>Toplam</i>	<i>622</i>	<i>745</i>	<i>17,639</i>	<i>19,136</i>	<i>14,733</i>	<i>5,694</i>
Toplamdaki Payı (%)	2002	2003	2006	2007	2008	2009
Tarım	0.0	0.1	0.0	0.0	0.3	0.7
Madencilik	0.3	1.9	0.7	1.8	1.0	3.4
İmalat Sanayi	17.7	60.1	10.6	22.0	26.7	28.9
Hizmetler	71.1	26.3	88.1	73.2	64.8	38.1
Diğer	24.0	17.0	6.7	3.0	7.2	28.9

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE 1998-2008 YILLARI ARASINDA BÜYÜME, İSTİHDAM, İHRACAT VE İTHALAT ARASINDAKİ İLİŞKİLER

1. GİRİŞ

İmalat sanayi bir ülkenin gelişmesi açısından en kritik sektörlerden birisini oluşturur. Bu nedenle herhangi bir ülkede sanayi sektörü denildiği zaman, genellikle imalat sanayi kastedilir. İmalat sanayinin rekabet gücü, yarattığı istihdam ve ihracat kapasitesi gibi konular, o ülkenin genellikle uluslar arasındaki konumunu ve gelişmişlik düzeyini belirleyen önemli unsurlardandır. Bu bölümde Türkiye imalat sanayinde, büyüme, istihdam, ihracat ve ithalat arasındaki, dinamik ilişkiler çeşitli zaman serisi ekonometrik teknikleri kullanılarak analiz edilecektir.

2. AMPİRİK ANALİZ

Bu kısımda değişkenler ararlarındaki eşbütünleşme, VECM, Granger nedensellik testleri gibi zaman serisi ekonometrik teknikleri kullanılarak imalat sanayinde büyüme, istihdam, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiler analiz edilmeye çalışılacaktır.

Bilindiği gibi iktisadi değişkenler arasında bu tür analizlerin güvenilir ve tutarlı sonuçlar vermesi, bu tür analizlerde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmamalarına bağlıdır. Eğer kullanılan değişkenler durağan değilse, bu seriler ortalama değerlerine geri dönmedikleri gibi; bu değişkenler arasında yapılacak regresyonlarda düzmece regresyonlar olarak adlandırılır. Dahası durağan olmayan seriler arasında uzun dönem denge ilişkileri de araştırılamaz. Bu nedenlerden dolayı bu kısımda serilerin önce betimleyici istatistikleri ve ararlarındaki ikili basit korelasyonlar özet olarak değerlendirilecek ve daha sonra serilerin zaman serisi özellikleri incelenerek ararlarındaki dinamik ilişkiler VECM çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Veri

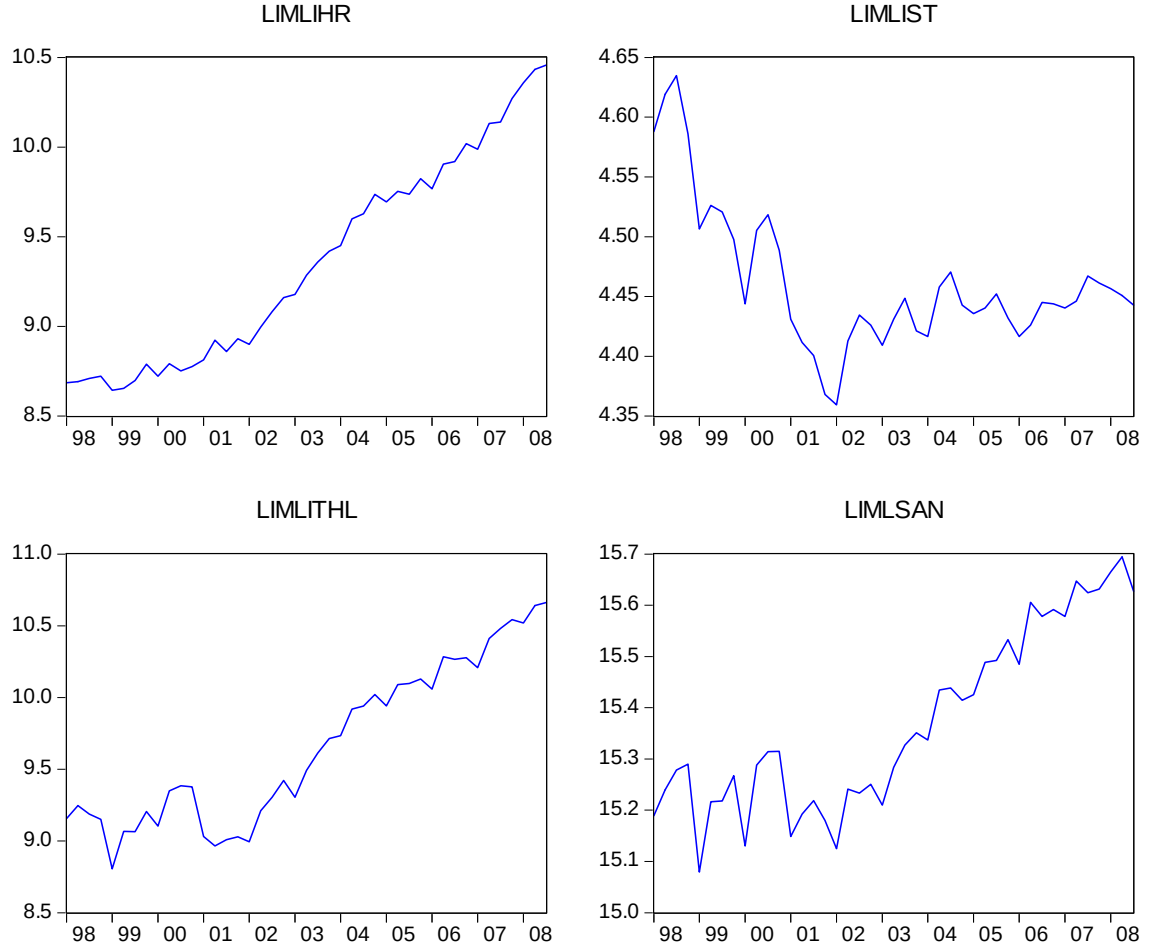
Ampirik analizde kullanılan veriler TCMB, elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiş ve 1998 yılının birinci üç ayı ile 2008 yılının üçüncü üç ayı arasındaki dönemi kapsamaktadır. Dönemin, 1998:1’de başlayıp 2008:3’de bitmesinin nedeni, yeni milli gelir serilerinin kullanılması ve istihdama ilişkin verilerin bulunamamasıdır.

Tablo 19’da çalışmada kullanılan değişkenlere ait temel istatistikî göstergeler yer almaktadır.

Tablo 19. Değişkenlere Ait Temel İstatistikî Göstergeler

	IMLBUYOR	IMLIHR	IMLIST	IMLITHL
Mean	1.043229	13917.01	86.47143	18524.13
Median	1.234500	11183.43	85.10000	14093.10
Maximum	15.79183	34767.81	103.0000	42689.63
Minimum	-21.07717	5668.717	78.20000	6666.197
Std. Dev.	7.225543	8431.550	5.123037	10585.26
Skewness	-0.760795	0.965199	1.563334	0.792397
Kurtosis	4.616833	2.946502	5.672604	2.433438
Jarque-Bera	8.626423	6.526277	29.60801	4.956982
Probability	0.013390	0.038268	0.000000	0.083870
Sum	43.81561	584514.3	3631.800	778013.3
Sum Sq. Dev.	2140.547	2.91E+09	1076.066	4.59E+09
Observations	42	42	42	42

Tabloda yer alan istatistiklere göre inceleme döneminde (1998-2008) imalat sanayi ortalama olarak yaklaşık %1.04 oranında büyümüştür.

Şekil 15. Değişkenlerin Logaritmik Değerlerinin Grafikleri

Şekil 15'te yer alan grafikler ise tüm değişkenlerin durağan olmadığını, dolayısıyla uygun yöntemlerle bu değişkenlerin kaçınıcı farklarının alınması ile durağan olduklarının belirlenmesini gerektirmektedir. Ayrıca imalat sanayi ihracatı (LIMLIHR) değişkeni dışında diğer hiçbir değişkende güçlü bir trend saptanmamıştır. Aşağıda bu değişkenlerin durağanlık analizi yapılmış ve sonuçlar ortaya konulmuştur.

2.2. Birim Kök Testi

Ampirik analizde ilk adım bu çalışmada kullanılacak değişkenlerin durağan olup olmadıklarının genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi aracılığı ile araştırılmasıdır.

ADF testlerinin gerçekleştirilmesi sürecinde uygun gecikme yapısı belirlenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 20’de verilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık testi yapılırken Phillips-Perron (PP) testi kullanılmıştır. Bu test yapılırken test eşitliği, sabit terim ve trendsiz, sadece sabit terimli ve sabit terim ve trendli olarak üç farklı şekilde tahmin edilmektedir. İmalat sanayi ihracat değişkeni dışındaki tüm diğer değişkenlerde durağanlık analizi yapılırken sadece sabit terimli eşitlik kullanılmış; ihracat değişkeninde ise sabit terim ve trendli eşitlik tercih edilmiştir. Bilindiği gibi PP testinde sıfır hipotezi serilerin durağan olmadığını ifade etmektedir. Aşağıdaki Tablo 20’de değişkenlerin PP birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 20. Birim Kök Test Sonuçları

Null Hypothesis: LIMLSAN has a unit root
Exogenous: Constant
Bandwidth: 31 (Newey-West using Bartlett kernel)

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-0.747870	0.8232
Test critical values:		
1 % level	-3.596616	
5 % level	-2.933158	
10 % level	-2.604867	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.004942
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.002919

Phillips-Perron Test Equation
Dependent Variable: D(LIMLSAN)
Method: Least Squares
Date: 02/05/10 Time: 11:51
Sample (adjusted): 1998Q2 2008Q3
Included observations: 42 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LIMLSAN(-1)	-0.072411	0.064761	-1.118128	0.2702
C	1.122895	0.994995	1.128543	0.2658

R-squared	0.030308	Mean dependent var	0.010432
Adjusted R-squared	0.006066	S.D. dependent var	0.072255
S.E. of regression	0.072036	Akaike info criterion	-2.376855
Sum squared resid	0.207567	Schwarz criterion	-2.294109
Log likelihood	51.91395	Hannan-Quinn criter.	-2.346525
F-statistic	1.250211	Durbin-Watson stat	2.648238
Prob(F-statistic)	0.270183		

Null Hypothesis: $D(LIMLSAN)$ has a unit root

Exogenous: Constant

Bandwidth: 40 (Newey-West using Bartlett kernel)

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-14.94257	0.0000
Test critical values:		
1 % level	-3.600987	
5 % level	-2.935001	
10 % level	-2.605836	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.004327
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.001026

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: $D(LIMLSAN,2)$

Method: Least Squares

Date: 02/05/10 Time: 11:50

Sample (adjusted): 1998Q3 2008Q3

Included observations: 41 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
$D(LIMLSAN(-1))$	-1.410405	0.147934	-9.534027	0.0000
C	0.014517	0.010690	1.358029	0.1823

R-squared	0.699764	Mean dependent var	-0.002871
Adjusted R-squared	0.692065	S.D. dependent var	0.121542
S.E. of regression	0.067446	Akaike info criterion	-2.507438
Sum squared resid	0.177408	Schwarz criterion	-2.423849
Log likelihood	53.40247	Hannan-Quinn criter.	-2.476999
F-statistic	90.89767	Durbin-Watson stat	2.163554
Prob(F-statistic)	0.000000		

Null Hypothesis: LIMLIHR has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Bandwidth: 41 (Newey-West using Bartlett kernel)

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-3.464626	0.0566
Test critical values:		
1 % level	-4.192337	
5 % level	-3.520787	
10 % level	-3.191277	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.002920
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.000281

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: D(LIMLIHR)

Method: Least Squares

Date: 02/05/10 Time: 11:52

Sample (adjusted): 1998Q2 2008Q3

Included observations: 42 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LIMLIHR(-1)	-0.181104	0.074376	-2.434977	0.0196
C	1.524982	0.622374	2.450266	0.0189
@TREND(1998Q1)	0.009629	0.003418	2.817424	0.0076
R-squared	0.208762	Mean dependent var		0.042171
Adjusted R-squared	0.168186	S.D. dependent var		0.061480
S.E. of regression	0.056072	Akaike info criterion		-2.855603
Sum squared resid	0.122620	Schwarz criterion		-2.731484
Log likelihood	62.96767	Hannan-Quinn criter.		-2.810109
F-statistic	5.144921	Durbin-Watson stat		2.875328
Prob(F-statistic)	0.010399			

Null Hypothesis: D(LIMLIHR) has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Bandwidth: 1 (Newey-West using Bartlett kernel)

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-10.51885	0.0000
Test critical values:		
1 % level	-4.198503	
5 % level	-3.523623	
10 % level	-3.192902	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.002527
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.002882

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: D(LIMLIHR,2)

Method: Least Squares

Date: 02/05/10 Time: 11:53

Sample (adjusted): 1998Q3 2008Q3

Included observations: 41 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LIMLIHR(-1))	-1.521215	0.140264	-10.84536	0.0000
C	0.013749	0.017234	0.797779	0.4300
@TREND(1998Q1)	0.002342	0.000728	3.217240	0.0026
R-squared	0.755952	Mean dependent var		0.000416
Adjusted R-squared	0.743108	S.D. dependent var		0.103011
S.E. of regression	0.052211	Akaike info criterion		-2.996697
Sum squared resid	0.103587	Schwarz criterion		-2.871313
Log likelihood	64.43228	Hannan-Quinn criter.		-2.951039
F-statistic	58.85364	Durbin-Watson stat		1.694100
Prob(F-statistic)	0.000000			

Null Hypothesis: LIMLIST has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Bandwidth: 39 (Newey-West using Bartlett kernel)

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-1.656341	0.7528
Test critical values:		
1 % level	-4.192337	
5 % level	-3.520787	
10 % level	-3.191277	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.000687
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	9.46E-05

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: D(LIMLIST)

Method: Least Squares

Date: 02/05/10 Time: 11:54

Sample (adjusted): 1998Q2 2008Q3

Included observations: 42 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LIMLIST(-1)	-0.173545	0.083656	-2.074494	0.0447
C	0.772615	0.378110	2.043363	0.0478
R-squared	0.123417	Mean dependent var		-0.003461
Adjusted R-squared	0.078465	S.D. dependent var		0.028325
S.E. of regression	0.027191	Akaike info criterion		-4.303122
Sum squared resid	0.028834	Schwarz criterion		-4.179003
Log likelihood	93.36556	Hannan-Quinn criter.		-4.257628
F-statistic	2.745482	Durbin-Watson stat		1.640351
Prob(F-statistic)	0.076641			

Null Hypothesis: D(LIMLIST) has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Bandwidth: 36 (Newey-West using Bartlett kernel)

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-8.955861	0.0000
Test critical values:		
1 % level	-4.198503	
5 % level	-3.523623	
10 % level	-3.192902	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.000727
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	8.48E-05

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: D(LIMLIST,2)

Method: Least Squares

Date: 02/05/10 Time: 11:54

Sample (adjusted): 1998Q3 2008Q3

Included observations: 41 after adjustments

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LIMLIST(-1))	-0.909168	0.156896	-5.794720	0.0000
C	-0.014853	0.009442	-1.572979	0.1240
R-squared	0.469760	Mean dependent var		-0.000957
Adjusted R-squared	0.441852	S.D. dependent var		0.037476
S.E. of regression	0.027998	Akaike info criterion		-4.242991
Sum squared resid	0.029788	Schwarz criterion		-4.117608
Log likelihood	89.98132	Hannan-Quinn criter.		-4.197334
F-statistic	16.83282	Durbin-Watson stat		1.954245
Prob(F-statistic)	0.000006			

Null Hypothesis: D(LIMLITHL) has a unit root
Exogenous: Constant
Bandwidth: 5 (Newey-West using Bartlett kernel)

		Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic		-7.690861	0.0000
Test critical values:	1 % level	-3.600987	
	5 % level	-2.935001	
	10 % level	-2.605836	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.			
Residual variance (no correction)			0.016459
HAC corrected variance (Bartlett kernel)			0.016658
Phillips-Perron Test Equation			
Dependent Variable: D(LIMLITHL,2)			
Method: Least Squares			
Date: 02/05/10 Time: 11:55			
Sample (adjusted): 1998Q3 2008Q3			
Included observations: 41 after adjustments			
	Coefficient	Std. Error	t-Statistic
D(LIMLITHL(-1))	-1.204247	0.156408	-7.699403
C	0.041916	0.021312	1.966777
R-squared	0.603178	Mean dependent var	-0.001756
Adjusted R-squared	0.593003	S.D. dependent var	0.206188
S.E. of regression	0.131540	Akaike info criterion	-1.171455
Sum squared resid	0.674812	Schwarz criterion	-1.087866
Log likelihood	26.01482	Hannan-Quinn criter.	-1.141016
F-statistic	59.28081	Durbin-Watson stat	1.923699
Prob(F-statistic)	0.000000		

Tablo 20’de yer alan birim kök test sonuçlarından da anlaşılacağı gibi, tüm değişkenler düzey değerlerinde durağan değil; buna karşılık ancak birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedirler. Dolayısıyla bu değişkenler arasında dinamik ilişkileri incelerken, özellikle de Granger nedensellik testleri ve vector autoregression (VAR) analizi yapılırken bu bulgunun mutlaka göz önünde tutulması gerekmektedir.

Bu sonuçlara göre, logaritmik serilerin ilk farklarında “seri birim kök taşımaktadır” şeklindeki boş hipotezin reddedilmesi gerekmektedir.

2.3. Eşbütünleşme Testi

Yukarıda yaptığımız durağanlık analizi sonucunda tüm değişkenlerin birinci farkları alındığında durağan oldukları sonucuna ulaştığımız için, bu değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığını yani bu değişkenlerin eşbütünleşik (cointegrated) olup olmadıklarını belirlememiz gerekmektedir. Eğer bu türden bir vektörün varlığı tespit edilebilirse, söz konusu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket etme eğiliminde oldukları, bir diğer deyişle bir denge ilişkisi sergiledikleri sonucuna ulaşılabilir. Değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadıklarını belirlemek amacıyla Johansen çok değişkenli eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Tablo 21’de bu test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 21. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

VAR Lag Order Selection Criteria						
Endogenous variables: IMLIHR IMLIST						
IMLITHL IMLSAN						
Exogenous variables: C						
Date: 02/05/10 Time: 12:00						
Sample: 1998Q1 2008Q3						
Included observations: 38						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1334.823	NA	4.70e+25	70.46437	70.63675	70.52570
1	-1212.362	212.6950	1.74e+23	64.86118	65.72306	65.16783
2	-1176.387	54.90951	6.28e+22	63.80985	65.36125*	64.36183
3	-1158.875	23.04272	6.28e+22	63.73025	65.97115	64.52754
4	-1137.223	23.93089	5.46e+22	63.43279	66.36320	64.47541
5	-1104.302	29.45538*	2.97e+22*	62.54222*	66.16215	63.83016*

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5 % level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Date: 02/05/10 Time: 12:01
Sample (adjusted): 1999Q3 2008Q3
Included observations: 37 after adjustments
Trend assumption: Linear deterministic trend
Series: LIMLIHR LIMLIST LIMLITHL LIMLSAN
Lags interval (in first differences): 1 to 5

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.826584	109.0146	47.85613	0.0000
At most 1 *	0.549177	44.18833	29.79707	0.0006
At most 2	0.320585	14.71115	15.49471	0.0654
At most 3	0.011015	0.409819	3.841466	0.5221

Trace test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 % level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 % level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.826584	64.82628	27.58434	0.0000
At most 1 *	0.549177	29.47718	21.13162	0.0027
At most 2 *	0.320585	14.30133	14.26460	0.0493
At most 3	0.011015	0.409819	3.841466	0.5221

Max-eigenvalue test indicates 3 cointegrating eqn(s) at the 0.05 % level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 % level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegrating Coefficients (normalized by b'S11*b=I):

LIMLIHR	LIMLIST	LIMLITHL	LIMLSAN
19.14855	-28.25561	-41.57197	69.68565
33.47806	63.62292	-43.90890	29.20722
-3.947537	-2.502268	-22.28116	75.22385
7.800435	-4.323703	-10.99293	20.78794

Unrestricted Adjustment Coefficients (alpha):

D(LIMLIHR)	0.002724	0.007914	0.005148	-0.002416
D(LIMLIST)	0.008571	-0.002286	-0.000117	0.000305
D(LIMLITHL)	0.034314	0.020687	-0.012127	0.000897

D(LIMLSAN)	0.010071	-0.001453	-0.009926	0.000117
1 Cointegrating Equation(s):	Log likelihood		402.2526	
Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)				
LIMLIHR	LIMLIST	LIMLITHL	LIMLSAN	
1.000000	-1.475601	-2.171025	3.639213	
	(0.35506)	(0.19496)	(0.57833)	
Adjustment coefficients (standard error in parentheses)				
D(LIMLIHR)	0.052153			
	(0.13343)			
D(LIMLIST)	0.164123			
	(0.02859)			
D(LIMLITHL)	0.657054			
	(0.19515)			
D(LIMLSAN)	0.192845			
	(0.09032)			
2 Cointegrating Equation(s):	Log likelihood		416.9911	
Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)				
LIMLIHR	LIMLIST	LIMLITHL	LIMLSAN	
1.000000	0.000000	-1.795375	2.429905	
		(0.13303)	(0.38086)	
0.000000	1.000000	0.254574	-0.819536	
		(0.07941)	(0.22734)	
Adjustment coefficients (standard error in parentheses)				
D(LIMLIHR)	0.317107	0.426570		
	(0.25692)	(0.46374)		
D(LIMLIST)	0.087591	-0.387623		
	(0.05289)	(0.09548)		
D(LIMLITHL)	1.349601	0.346593		
	(0.33475)	(0.60423)		
D(LIMLSAN)	0.144199	-0.377011		
	(0.18133)	(0.32731)		
3 Cointegrating Equation(s):	Log likelihood		424.1418	
Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)				
LIMLIHR	LIMLIST	LIMLITHL	LIMLSAN	
1.000000	0.000000	0.000000	-2.741943	
			(0.22906)	
0.000000	1.000000	0.000000	-0.086196	
			(0.04214)	
0.000000	0.000000	1.000000	-2.880651	
			(0.12635)	

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)			
D(LIMLIHR)	0.296787 (0.25307)	0.413690 (0.45471)	-0.575427 (0.42065)
D(LIMLIST)	0.088051 (0.05316)	-0.387332 (0.09551)	-0.253341 (0.08836)
D(LIMLITHL)	1.397473 (0.31384)	0.376938 (0.56391)	-2.064605 (0.52166)
D(LIMLSAN)	0.183383 (0.15282)	-0.352173 (0.27458)	-0.133705 (0.25401)

Tablo 21’de yer alan eşbütünleşme test sonuçlarına göre birbirleriyle çelişen iki sonuç elde edilmiştir. Buna göre, maksimum özgül değer (Max-Eigen) testi değişkenler arasında üç eşbütünleşme ilişkisi olduğunu gösterirken; rank (İz (trace)) test sonuçları değişkenler arasında iki eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermemektedir. Bu iki test arasında çelişkili sonuç durumunda rank (İz (trace)) testi sonuçlarının tercih edilmesi gerektiği önerilmektedir. Bu nedenle, izleyen kısımlarda yapılan Granger nedensellik analizlerinde bu bulgu Granger nedensellik test eşitliklerinde kullanılmış ve VAR yerine vektör hata düzeltme modellemesi (VECM) tahmin edilmiştir.

Yukarıdaki sonuçlar değerlendirilirken iki konuda dikkatli olmak gerekmektedir. Öncelikle, çoklu eşbütünleşik vektörlerin varlığı yukarıda özetlenen ilişkilerin denge ilişkisi olup olmadığını yorumlamamıza engel olmaktadır. Öte yandan, eşbütünleşme ilişkisi en azından bir yönde nedensellik bağına işaret etmesine karşın, eşbütünleşme testleri bu nedensellik bağının yönü hakkında belirleme yapılmasına olanak tanımamaktadır. Dolayısıyla, bu hususun eşbütünleşme ilişkisini tamamlayan bir süreç olan Granger nedensellik testleri ile ayrıca araştırılması gerekmektedir.

2.4. Granger Nedensellik Testi

İmalat sanayi büyümesi, istihdamı ile ihracat ve ithalatı arasındaki nedensel ilişkileri analiz etmek amacıyla yapılan Granger nedensellik test sonuçları aşağıdaki Tablo 22’de yer almaktadır.

Tablo 22. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

VEC Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Date: 02/05/10 Time: 12:02

Sample: 1998Q1 2008Q3

Included observations: 37

Dependent variable: D(LIMLIHR)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LIMLIST)	7.506473	5	0.1856
D(LIMLITHL)	5.128385	5	0.4004
D(LIMLSAN)	4.194420	5	0.5218
All	23.55361	15	0.0731

Dependent variable: D(LIMLIST)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LIMLIHR)	11.57346	5	0.0411
D(LIMLITHL)	52.91002	5	0.0000
D(LIMLSAN)	32.15089	5	0.0000
All	61.97046	15	0.0000

Dependent variable: D(LIMLITHL)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LIMLIHR)	19.95255	5	0.0013
D(LIMLIST)	19.41225	5	0.0016
D(LIMLSAN)	15.54116	5	0.0083
All	42.10016	15	0.0002

Dependent variable: D(LIMLSAN)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LIMLIHR)	9.905251	5	0.0780
D(LIMLIST)	10.42557	5	0.0640
D(LIMLITHL)	18.64275	5	0.0022
All	36.08639	15	0.0017

Tablo 22’de yer alan sonuçlara göre, %10 anlam düzeyini aldığımızda imalat sanayi istihdamı, imalat sanayi büyümesi ve imalat sanayi ithalatı arasında iki yönlü nedensellik söz konusudur. Ayrıca bu anlamlılık düzeyinde imalat sanayi ihracatı da, imalat sanayi büyümesine Granger anlamında neden olmaktadır. Buna karşılık 5 anlam düzeyini esas aldığımızda imalat sanayi büyümesi ile sadece imalat sanayi ithalatı arasında iki yönlü nedensellik varken; imalat sanayi büyümesi, imalat sanayi istihdamına tek yönlü granger anlamında neden olmaktadır.

Şimdi aşağıda yer alan etki-tepki ve varyans ayrıştırması analiz sonuçlarını kullanarak bu değişkenler arasındaki dinamik ilişkilere bakmaya çalışalım.

2.5. Vektör Hata Düzeltme Modeli Analizi

Bu kısımda imalat sanayi büyümesi, istihdamı, ihracatı ve ithalatı arasındaki dinamik ilişkiler değişkenler arasında eşbütünleşme olması nedeniyle Vektör hata düzeltme modeli (Vector error correction model: VECM) ile analiz edilecektir. Ancak, VECM’de tahmin edilen katsayıların yorumlanmasındaki zorluğu aşmak amacıyla etki-tepki fonksiyonu (IRF) ve varyans ayrıştırması (VDC: variance decomposition) sonuçları kullanılarak analiz yapılmaya çalışılacaktır. VECM beş gecikmeli olarak tahmin edilmiştir. VECM sonuçları Tablo 23’te yer almaktadır

Tablo 23. Vektör Hata Düzeltme Modeli Analizi Sonuçları

Vector Error Correction Estimates			
Date: 02/05/10 Time: 12:01			
Sample (adjusted): 1999Q3 2008Q3			
Included observations: 37 after adjustments			
Standard errors in () & t-statistics in []			
Cointegrating Eq:	CointEq1	CointEq2	CointEq3
LIMLIHR(-1)	1.000000	0.000000	0.000000
LIMLIST(-1)	0.000000	1.000000	0.000000
LIMLITHL(-1)	0.000000	0.000000	1.000000
LIMLSAN(-1)	-2.741943 (0.24605) [-11.1437]	-0.086196 (0.04526) [-1.90427]	-2.880651 (0.13572) [-21.2246]

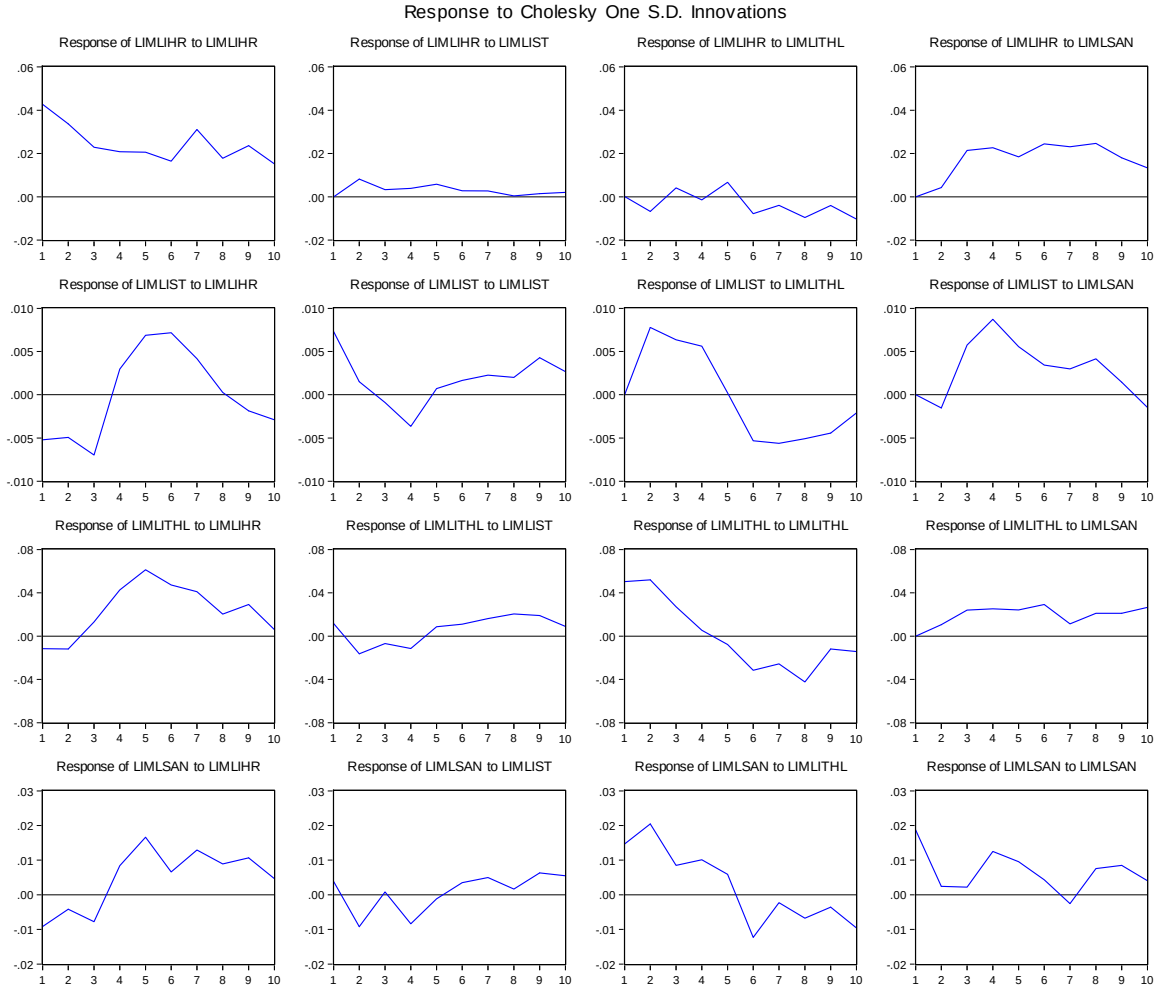
C	32.76238	-3.118760	34.60543	
Error Correction:	D(LIMLIHR)	D(LIMLIST)	D(LIMLITHL)	D(LIMLSAN)
CointEq1	0.296787 (0.27184) [1.09178]	0.088051 (0.05710) [1.54203]	1.397473 (0.33712) [4.14535]	0.183383 (0.16415) [1.11716]
CointEq2	0.413690 (0.48844) [0.84696]	-0.387332 (0.10260) [-3.77522]	0.376938 (0.60573) [0.62228]	-0.352173 (0.29495) [-1.19403]
CointEq3	-0.575427 (0.45185) [-1.27350]	-0.253341 (0.09491) [-2.66922]	-2.064605 (0.56035) [-3.68447]	-0.133705 (0.27285) [-0.49003]
D(LIMLIHR(-1))	-0.353036 (0.38765) [-0.91072]	-0.176416 (0.08143) [-2.16657]	-1.797092 (0.48074) [-3.73821]	-0.385647 (0.23408) [-1.64749]
D(LIMLIHR(-2))	-0.419497 (0.32130) [-1.30563]	-0.170258 (0.06749) [-2.52274]	-0.911578 (0.39845) [-2.28779]	-0.330459 (0.19402) [-1.70326]
D(LIMLIHR(-3))	-0.043146 (0.28864) [-0.14948]	-0.084515 (0.06063) [-1.39397]	-0.942058 (0.35795) [-2.63182]	-0.311600 (0.17429) [-1.78779]
D(LIMLIHR(-4))	-0.125930 (0.23793) [-0.52928]	0.063877 (0.04998) [1.27811]	0.174790 (0.29506) [0.59238]	0.103773 (0.14367) [0.72228]
D(LIMLIHR(-5))	-0.030038 (0.21182) [-0.14181]	0.019251 (0.04449) [0.43267]	-0.260815 (0.26269) [-0.99288]	-0.188934 (0.12791) [-1.47711]
D(LIMLIST(-1))	0.903947 (0.97665) [0.92556]	-0.644897 (0.20515) [-3.14355]	-4.286697 (1.21119) [-3.53925]	-1.557818 (0.58976) [-2.64147]
D(LIMLIST(-2))	-0.409039 (0.72800) [-0.56187]	-0.329870 (0.15292) [-2.15716]	-1.285963 (0.90282) [-1.42438]	0.176239 (0.43960) [0.40090]
D(LIMLIST(-3))	1.359922 (0.86162) [1.57832]	-0.646393 (0.18099) [-3.57149]	-3.479323 (1.06854) [-3.25616]	-1.393974 (0.52029) [-2.67920]

D(LIMLIST(-4))	0.118158 (0.88240) [0.13391]	-0.199747 (0.18535) [-1.07767]	-1.407652 (1.09430) [-1.28635]	-0.700707 (0.53284) [-1.31504]
D(LIMLIST(-5))	1.676946 (0.74531) [2.25001]	0.014647 (0.15655) [0.09356]	-0.331494 (0.92428) [-0.35865]	0.332052 (0.45006) [0.73780]
D(LIMLITHL(-1))	0.373712 (0.36333) [1.02856]	0.432109 (0.07632) [5.66183]	1.935561 (0.45059) [4.29566]	0.502104 (0.21940) [2.28853]
D(LIMLITHL(-2))	0.168581 (0.35770) [0.47129]	0.331476 (0.07514) [4.41167]	1.756566 (0.44360) [3.95981]	0.567749 (0.21600) [2.62849]
D(LIMLITHL(-3))	-0.037577 (0.24923) [-0.15077]	0.212623 (0.05235) [4.06140]	0.913611 (0.30908) [2.95588]	0.236614 (0.15050) [1.57219]
D(LIMLITHL(-4))	0.060291 (0.23230) [0.25954]	0.148409 (0.04880) [3.04145]	0.872064 (0.28808) [3.02711]	0.309819 (0.14028) [2.20865]
D(LIMLITHL(-5))	-0.292068 (0.22639) [-1.29013]	-0.023994 (0.04755) [-0.50457]	-0.029425 (0.28075) [-0.10481]	-0.161485 (0.13670) [-1.18127]
D(LIMLSAN(-1))	-0.581756 (0.57612) [-1.00978]	-0.604174 (0.12102) [-4.99250]	-1.527815 (0.71447) [-2.13838]	-0.781137 (0.34789) [-2.24534]
D(LIMLSAN(-2))	0.540116 (0.58171) [0.92850]	-0.368477 (0.12219) [-3.01562]	-1.039937 (0.72140) [-1.44156]	-0.997197 (0.35127) [-2.83887]
D(LIMLSAN(-3))	0.374146 (0.56291) [0.66466]	0.039837 (0.11824) [0.33691]	0.865401 (0.69809) [1.23966]	0.126232 (0.33992) [0.37136]
D(LIMLSAN(-4))	0.524069 (0.46948) [1.11628]	0.238689 (0.09862) [2.42041]	1.202647 (0.58222) [2.06563]	0.440796 (0.28349) [1.55486]
D(LIMLSAN(-5))	0.019683 (0.43416)	0.269411 (0.09120)	1.809950 (0.53842)	0.710364 (0.26217)

	[0.04533]	[2.95415]	[3.36158]	[2.70955]
C	0.084900 (0.03615) [2.34851]	-0.029846 (0.00759) [-3.93036]	-0.050654 (0.04483) [-1.12986]	6.99E-05 (0.02183) [0.00320]
R-squared	0.824759	0.954459	0.925906	0.941218
Adj. R-squared	0.514718	0.873886	0.794816	0.837218
Sum sq. resids	0.023648	0.001043	0.036370	0.008623
S.E. equation	0.042651	0.008959	0.052893	0.025755
F-statistic	2.660161	11.84588	7.063134	9.050226
Log likelihood	83.57389	141.3084	75.61056	102.2376
Akaike AIC	-3.220210	-6.340996	-2.789760	-4.229057
Schwarz SC	-2.175290	-5.296077	-1.744840	-3.184137
Mean dependent	0.048692	-0.002256	0.043116	0.011111
S.D. dependent	0.061225	0.025228	0.116769	0.063835
Determinant resid covariance (dof adj.)	8.52E-14			
Determinant resid covariance	1.30E-15			
Log likelihood	424.1418			
Akaike information criterion	-17.08875			
Schwarz criterion	-12.38661			

2.5.1. Etki-Tepki Analizi

Aşağıda yer alan etki-tepki analiz sonuçları (impulse response functions) ile farklı şoklara her bir değişkenin zaman içerisinde nasıl tepki verdiği belirlenmeye çalışılmaktadır.

Şekil 16. Etki-tepki fonksiyonları

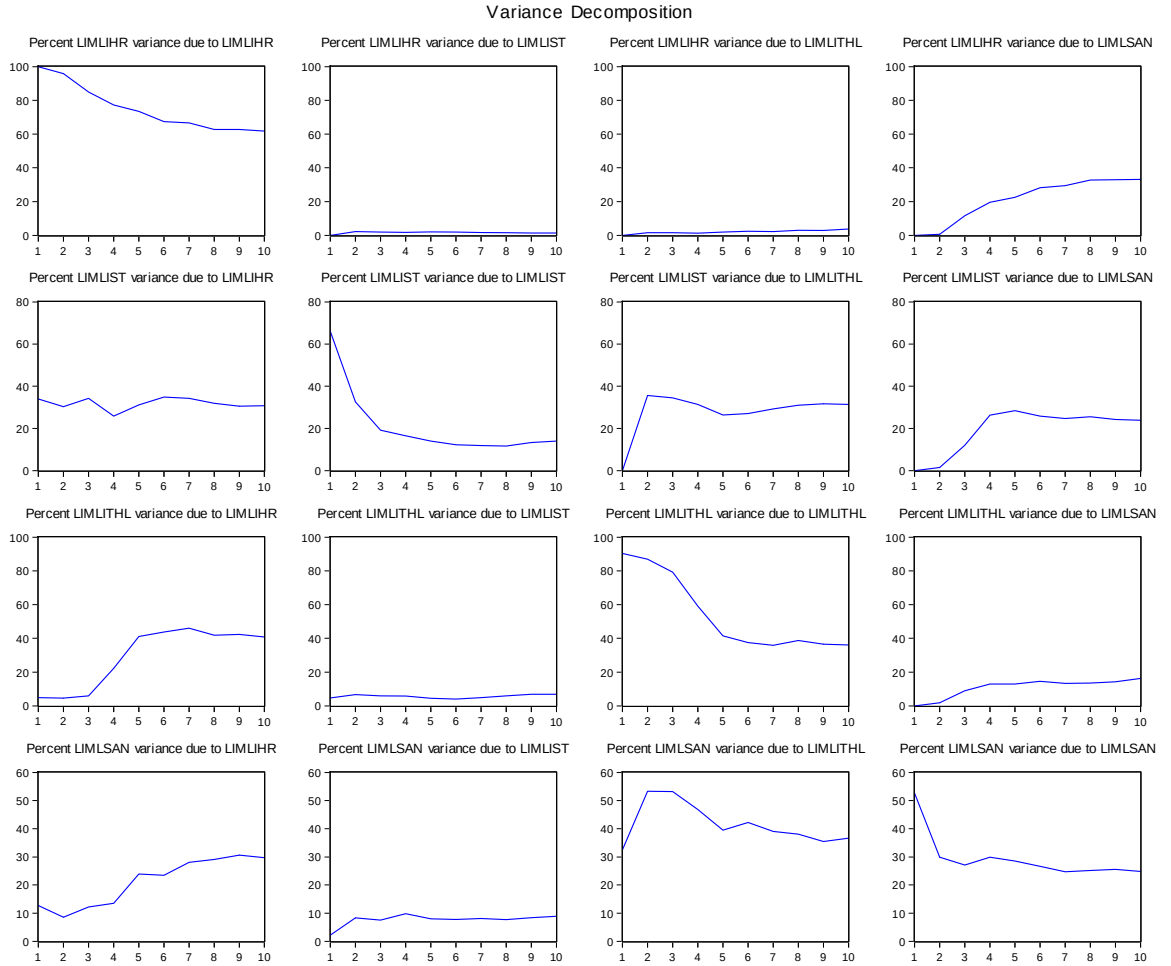
Bu sonuçlara göre imalat sanayi ihracatı başlangıçta büyümeyi yavaşlatıcı etki yaratırken, bir yıldan sonra bu etki pozitive geçmekte ve yaklaşık iki yıl sonra tekrar büyümeyi azaltıcı etkiler yaratmaktadır. İmalat sanayi ithalatı ise ilk yılda büyümeyi olumlu yönde etkilerken, daha sonra büyüme üzerinde olumsuz etki yaramaktadır. (Şekil 16)

İmalat sanayi istihdamı üzerinde hem imalat sanayi ihracatının hem de ithalatının karışık etkileri vardır. İthalat zaman içerisinde istihdamı azaltıcı etki yaratmaktadır. Benzer biçimde imalat sanayi büyümesi de istihdam üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratmaktadır. Üstelik etki ilk iki çeyrekte ve 2,5 yıl sonra negatife dönmektedir.

İmalat sanayi ithalatı üzerinde imalat sanayi büyümesinin sürekli artan bir etkisi söz konusu iken, ihracatın olumsuz etkisi 2 çeyrek sonra olumluya dönüşmektedir.

2.5.2. Varyans Ayrıştırması

Vektör hata düzeltme modelinde yer alan bir değişkende meydana gelen bir şokun, diğer değişkenler üzerindeki etkilerini belirlerken, varyans ayrıştırma (variance decomposition) fonksiyonları modelde yer alan değişkenlerde gözlenen değişimin kaynaklarını ifade etmektedir. Aşağıdaki Şekil 17’de varyans ayrıştırması sonuçları yer almaktadır.

Şekil 17. Varyans Ayrıştırma Fonksiyonları

Varyans ayrıştırması sonuçları da, imalat sanayi büyümesi üzerinde imalat sanayi ithalat ve ihracatının önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

3. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda elde edilen analiz sonuçlarına göre rahatlıkla Türkiye’de imalat sanayinin büyüme dönemlerinde ithalata bağımlı olduğunu söylemek mümkündür. 2001 krizi sonrasında ise Türkiye’de imalat sanayi üretimindeki değişme ile sanayi ürünü ihracatı arasındaki ilişki zayıflamıştır. Rakamlara bakıldığında imalat sanayi üretimi ve ihracatı artarken, bunun aynı yönde ve oranda imalat sanayi istihdamına yansımadığını söyleyebiliriz.

Bunun nedenlerini kısaca irdelediğimizde sorunun genelde sanayimizin özelde de imalat sanayinin dışa bağımlı olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü imalat sanayi ithalat yaptıkça büyümekte ve bu sayede de ihracat yapmaktadır. Katma değeri düşük malların üretilmesi ve ihracata konu olması nedeniyle de imalat sanayi büyümesinin beklenen istihdam artışını yaratması çok zor görünmektedir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte önemli bir yapısal dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm sürecinde, ülkenin dünya ticaretine katılımının 1980 öncesine kıyasla kayda değer ölçülerde arttığı, ihracatın yapısının sanayi ürünlerine doğru önemli bir yapısal değişiklik gösterdiği, buna karşılık üretim, istihdam, yerli ve yabancı yatırımlarda beklenen artışların sağlanamadığı, verimlilik ve reel ücret gelişmelerinin ise istikrarsız bir görünüm sergiledikleri gözlenmiştir.

Bu süreçte, Türkiye'nin toplam ihracatı içinde imalat sanayi ürünlerinin payı önemli ölçüde artmıştır. Ancak, sanayi ürün ihracatı; tekstil gibi emek yoğun, demir-çelik gibi ölçek yoğun, fiyat esnekliği düşük olan sektörlerde düşük maliyet ve fiyat temelinde rekabetçi üstünlük kazanmış ve ihracat yapısı giderek bu sektörler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Son dönemde ara malı ithalatın toplam ithalat içerisindeki payının artmasında imalat sanayinde yaşanan yapısal değişimin de etkisi bulunmaktadır. Söz konusu değişim tekstil, hazır giyim, sebze-meyve gibi geleneksel sektörlerin üretim ve özellikle ihracatımızda görece paylarının azalmaya başlaması, buna karşılık sermaye yoğun üretim yapılan yüksek, orta-yüksek teknoloji grubuna giren sektörlerin ön plana çıkması şeklinde kendini göstermektedir. İthalat bağımlılığı yüksek olan bu sektörlerin üretimindeki artış hızının geleneksel sektörlerin önüne geçmesi ara malı ithalatının toplam içerisindeki payını artırıcı etki yapmaktadır.

1996 yılı ile birlikte, Gümrük Birliği sonrası serbest ticaret ortamı daha da farklı anlam kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin ticaret hacmi giderek artmıştır. Ancak, 90'lı yılların ortasından itibaren bakıldığında imalat sanayinin GSYİH içindeki büyüklüğünün artmadığı, bir başka ifadeyle Türkiye'nin sanayileşme sürecinin yavaşladığı dikkat çekmektedir. Buradan, ihracata yönelik sanayileşme stratejisini benimseyen Türkiye'nin, ticarî serbestleşme sürecini iyi yönetemediği ve bu durumun sanayileşme amacına hizmet edemediği yargısına ulaşmak mümkündür.

Özellikle izlenen döviz kuru politikaları nedeniyle imalat sanayinde yaşanan yapısal dönüşüm sektörün verimliliğini, istihdam kapasitesini ve yatırımlarını etkilemiştir. Bu nedenle hem Dünya Ticaret Örgütü'nün hem de Asya ihracatçılarının

yarattığı rekabet ortamında işsizlikle mücadele eden Türkiye ekonomisindeki verimlilik artışlarının daha fazla üretim ve daha fazla istihdama neden olması beklenmektedir.

2001 yılı sonrasında IMF gözetiminde yapısal reform başlığı altında kurumsal yapının iyileştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde küresel likiditedeki bolluğun da katkısıyla, doğrudan ve portföy yatırımları şeklindeki yabancı sermaye girişinin artmasına neden olmuş bu da TL'nin reel olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Yabancı paralar karşısında aşırı değerlendirilen TL'nin, nispi fiyatların Türkiye'nin aleyhine dönmesi sonucunu doğurmuştur. Bu gelişmeler Türkiye'nin ihraç ürünlerinin neredeyse tamamını oluşturan imalat sanayi ürünleri uluslararası rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir. 2001 sonrası dönemde Euro'nun dolar karşısında güçlü seyretmesi, ithalatını ağırlıklı olarak dolar, ihracatını ise Euro cinsinden yapan imalat sanayi için avantaj yaratsa da, rekabet dezavantajı verimlilik artışlarıyla ve reel ücretlerin baskılanmasıyla aşılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de enflasyonun tek haneli rakamlara indirilmesiyle başlayan süreçte firmaların yurtiçinde rekabet güçlerini artırmaları için daha verimli çalışmaları zorunlu hale gelmiştir.

Bu çalışmada yapılan analizlerden sanayi politikaları açısından elde edilen en önemli sonuçlardan biri, Türkiye'de imalat sanayinin büyümesi ile ithalat arasında güçlü bir ilişki vardır. Bu yapı Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığını artırmanın yanında, mevcut işsizlik sorununun çözümüne de katkı sağlayamayacaktır. Bu nedenle öncelikle Türkiye'de imalat sanayinin istihdam yaratmayan bir şekilde gelişimine neden olan politika uygulamalarından vazgeçmek gereklidir. Bunların başında da izlenen döviz kuru politikası gelmektedir. Bu sayede imalat sanayinin sürüklendiği yapısal dönüşüme engel olunabilecek, imalat sanayi ihracatının ithalata olan bağımlılığı azaltılabilecektir.

İmalat sanayinin fiyat rekabeti dışında küresel rekabet gücünü artırmaya yönelik önlemlerin alınması faydalı olacaktır. Eskimiş teknolojilerle ve düşük emek maliyetleriyle ucuza ürettiğini ihraç ederek uluslararası işbölümünde yer edinmeye çalışan Türkiye imalat sanayinin, teşvik politikaları, eğitim- üniversite sanayi işbirliği, teknoloji ve KOBİ politikaları aracılığıyla rekabet gücünün artırılması gereklidir.

Özellikler yüksek katma değer yaratan, rekabetçi sektörler'e yönelik teşvik politikalarına ağırlık verilmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Altıparmak, Aytekin. Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı: 13 Yıl : 2002. ss. 35-59.
- Arısoy, İbrahim. "Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2005.
- _____. Türkiye’de Sanayi Sektörü - İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi, **Türkiye Ekonomi Kurumu**, Tartışma Tebliği, 2008/1, (<http://www.tek.org.tr>)
- Aysan, Mustafa. "Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı ve Uygulamaları". **Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye**. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler**. 2005 Başında Türkiye’nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler, Ankara: Mart 2005, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/YazilariBSB/BSB2005July.pdf>
- _____. 2006 Yılı Raporu, IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükûmetler, Tek Siyaset, Ankara, 2006. <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>
- _____. **2008 Kavşağında Türkiye, Siyaset, İktisat ve Toplum**, İstanbul: Yordam Kitapları, 2008.
- Bekmez, Selahattin (Ed.). **Türkiye Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizleri**. Ankara: Nobel yayınları, 2008.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi**. 8. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi. 2004.
- Çarıkçı, Emin. **Yarıgelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları**. Turhan Kitabevi, 1983.
- DPT**. AB Üyeliği Yönünde Türkiye’nin Sanayi Politikası. Ankara: DPT Yayınları, Ağustos 2003.
- _____. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013). Ankara: DPT yayınları, 2006.
- _____. Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT Yayın no: 2731, 2007.

- _____. Türkiye'nin KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı. Ankara: DPT Yayınları. 2007.
- _____. 2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, (<http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/4439/KEP2008i130409.pdf>)
- _____. DPT, 2010 Yılı Programı, Ankara: DPT Yayınları, 2010.
- _____. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler. (<http://www.dpt.gov.tr>)
- Eser, Uğur. **Türkiye'de Sanayileşme**. İmge Kitapevi, Ankara: 1993.
- Filiztekin, Alpay. Exchange Rates and Employment in Turkish Manufacturing. Sabancı University Discussion Paper Series No. 0405. İstanbul: 2004.
- European Commission**. Turkey Progress Report 2008, (Brussels: COM(2008) 674).
- İKV**. AB'nin Girişimcilik (Sanayi ve KOBİ) Politikası ve Türkiye'nin Uyumu, İstanbul. 2001.
- Karluk, S. Rıdvan. **Avrupa Birliği ve Türkiye**. 8. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları. 2005
- _____. **Türkiye Ekonomisi**. 12. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 2007.
- _____. **Uluslararası İktisat**. 7. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 2003.
- Kazgan, Gülten. **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**. İstanbul: Altın Kitaplar, 1985.
- Kepenek Yakup ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**. 15. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2004.
- KOSGEB**. 2002 Yılı Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, İmalat Sanayi Değerlendirme. Ankara: KOSGEB Yayınları, 2005
- Köse Ahmet Haşim ve Erinç Yeldan. "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri", **Toplum ve Bilim Dergisi**, 77: 45-67, Yaz, 1998, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Navarro, Luis. "Industrial policy in the economic literature Recent theoretical developments and implications for EU policy", (Brussels: Enterprise Directorate-General European Commission, **Enterprise Papers**, No 12, 2003), s.5.
- Resmi Gazete**. 2008 Yılı Ulusal Programı, 31 Aralık 2008 tarih ve 27097 sayılı.
- Soyak, Altan. "Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Sanayi Politikası Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım", **TMMOB Ölçü Dergisi**, Aralık, 2005.

- Şenses, Fikret. **1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme**. Ankara: Verso Yayınevi. 1989.
- Şenses Fikret ve Erol Taymaz. Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?, **ERC Working Papers in Economics**. Ankara: No: 03/01, Şubat 2003.
- Taymaz Erol, Ebru Voyvoda ve Kamil Yılmaz. Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal Dönüşüm, Üretkenlik ve Teknolojik Değişme Dinamikleri. **ERC Working Papers in Economics** 08/04. Ankara: 2008.
- TCMB**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), (<http://evds.tcmb.gov.tr>)
- TEPAV**. Büyüyen Sektörlerin artan İthalatı ve Cari Açığa İlişkin Gelişmeler. EPRI Economic Studies, <http://www.tepav.org.tr/> (Erişim: 15 Şubat 2006)
- Terzi Harun ve Sabiha Oltulular. “Türkiye’de Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 5 (2) 2004. S. 219-226.
- Tonus, Özgür. "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dışa Açıklık ve Sanayileşme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:17, 2007.
- _____ “Tam üyelik başvurusundan müzakere sürecine Türkiye ekonomisi”, **Harb-İş Dergisi**, Sayı:12, 2005.
- TÜİK**. Türkiye İstatistik Yıllığı 2008. Ankara: TÜİK Yayınları, 2009.
- _____ İstatistik Göstergeler 1923-2008. Ankara: TÜİK Yayınları, No: 3361, 2009.
- TUSİAD**. Türkiye Sanayiine Sektörel Bakış. İstanbul: Yayın No. 05/466. 2008.
- Türel, Oktar. Türkiye’de Sanayi Politikalarının Dünü ve Bugünü, **TMMOB Makine Mühendisleri Odası 2007 Sanayi Kongresi**. Ankara: 14-15 Aralık 2007.
- Türkan, Ercan. Türkiye’de Üretimin İthalat ve İhracat Bağımlılığı; TCMB, Temmuz, 2006.
- Yeldan, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme**. İstanbul: İletişim Yayınları. 2001.
- _____ “Türkiye Ekonomisi’nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri”. **Çalışma ve Toplum**, 2005/4, s.47-60.
- _____ “İşgücü Piyasalarında Yapısal Dönüşüm”, **Cumhuriyet**, (29 Mart 2006).
- Yentürk, Nurhan. “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Gelişimi”, Sektörel Gelişme Stratejileri, **DPT**, 1995.

_____ **Türk İmalat Sanayiinde Ücretler, İstihdam ve Birikim.** İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Araştırma Raporu. 1997.

Yüceol, Hüseyin Mualla. Türkiye Ekonomisinde Büyüme İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri, **İktisat, İşletme ve Finans**, Haziran 2006, ss. 81-95.

Yükseler Zafer ve Ercan Türkan. **Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar.** TUSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Çalışma Raporu, Haziran 2006. (<http://eaf.ku.edu.tr/calismairaporlari>)